

Strid om toleranse

Toleranse og eksempelretorikk
i Robert Molesworths An account of Denmark as
it was in the year of 1692

Ane Vestby Øiesvold

Masteroppgave i idéhistorie ved institutt for filosofi,
idé – og kunsthistorie og klassiske språk

UNIVERSITETET I OSLO

Våren 2017

Striden om toleranse

Toleranse og eksempelretorikk i Robert Molesworths *An account of Denmark as it was in the year of 1692*

Ane Vestby Øiesvold

Masteroppgave i idéhistorie ved institutt for filosofi, idé – og kunsthistorie
og klassiske språk

UNIVERSITETET I OSLO

Våren 2017

© Ane Vestby Øiesvold

2017

Strid om toleranse. Toleranse og eksempelretorikk i Robert Molesworths *An account of Denmark as it was in the year of 1692*

Ane Vestby Øiesvold

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

Denne oppgaven undersøker som tittelen tilsier, Robert Molesworth sin konstruksjon og bruk av England, Danmark og Tyrkia som eksempler for å fremme en radikal forståelse av toleranse i verket *An account of Denmark as it was in the year of 1692*. Molesworth tilhørte en radikal fraksjon av whig – partiet i England og skapte stor politisk skandale i Danmark da verket kom ut fordi det angrep det danske eneveldet som ble innført i 1660. Denne oppgaven ser både på den retoriske tilskjæringen av eksemplene som viser høy eller lav grad av toleranse, og på hvordan Molesworth bevisst anvender eksemplene for å fremme sitt eget og de radikale whigene sitt toleransbegrep og politiske plattform. Deres forståelse av toleranse sto mot det Jonathan Israel kaller for den moderate opplysningen senere på 1700 – tallet, mest kjent ved John Locke.

Det teoretiske og metodiske grunnlaget for min undersøkelse av disse eksemplene er eksempelretorikk i tidlig moderne tid, slik den er redegjort for av professor i litteratur John D. Lyons og hans kategorier for hva som kjennetegner eksempelretorikken siden antikken. Eksempler var særlig brukt i politisk tenkning og argumentasjon. Karakteristisk for eksemplene på slutten av 1600– tallet er at denne eksempelbruken er hentet fra samtiden. Dermed naturaliseres eksemplene som gjør at de ikke lenger presenterer seg selv som eksempler, men som virkelighet, ved å peke ut i sin samtid. Dette preger også Molesworths bruk av eksempler i *An account of Denmark*; at de nettopp skjuler seg selv som eksempler. Målet med oppgaven er å vise hvordan Molesworth bruker eksempelretorikken til å fremme det toleransbegrepet som kjennetegnet de radikale whigene i England, samt å løfte frem fruktbare og nye perspektiver i et spennende verk.

Forord

Robert Molesworth er en mann som skapte stor debatt i sin samtid. Gjennom teksten har en fargerik politisk tenker kommet til syne. Det har gjort arbeidet med denne masteroppgaven både utfordrende, morsomt og enormt lærerikt. I den sammenheng er det noen personer det er viktig å takke. Aller først må jeg få rette en stor takke til min fantastiske veileder professor Ellen Krefting for mange gode samtaler, inspirasjon, konstruktiv kritikk og alltid stort engasjement. Jeg vil gjerne også takke Universitetet i Oslo, Institutt for filosofi , idé – og kunsthistorie og klassiske språk for det generøse masterstipendet som støtte til prosjektet mitt. I løpet av prosessen har det vært en kilde til stor inspirasjon.

Takk til Guri Mette Vestby for støtte gjennom prosjektet, lesing av utkast og utallige gode samtaler rundt oppgaven. Takk til Nora Bjørnlid for støtte og oppmuntring i løpet av arbeidet med oppgaven.

Innholdsfortegnelse

Sammendrag.....	V
Forord	VII
Innholdsfortegnelse	IX
1 Innledning.....	1
<i>Problemstilling og delspørsmål</i>	2
<i>Teoretisk perspektiv og metode</i>	2
2 Eksempelretorikk på 1600 - tallet	4
2.1 Forskningsstatus	4
2.2 Teoretisk og metodisk grunnlag	6
2.3 Klassisk retorikk	9
2.4 Tre eksempleretoriske kategorier	12
3 Robert Molesworth og hans tid	15
3.1 Det skandaløse skriftet.....	15
3.2 Molesworth sitt liv.....	16
3.3 Molesworth sin tid	18
4 Eksempelrets kraft	25
4.1 England.....	25
4.1.1 En ny konge, en ny tid.....	26
4.1.2 Landet til etterfølgelse.....	28
4.1.3 Kampen på kontinentet.....	30
4.2 Danmark	32
4.2.1 Eneveldets tid	32
4.2.2 Kirken.....	36
4.3 Tyrkia.....	39
4.3.1 Den milde barbarer	40
5 Oppsummerende kommentarer	45
Litteraturliste	48

1 Innledning

Sentrale politikere i Europa i dag har utfordret vår forståelse og idé om hva toleranse for det fremmede er. Dette var også et aktuelt tema i europeisk tenkning i tidlig moderne tid.

Toleransetenkningen som vokste frem i Europa på 1500- og 1600-tallet var et svar på religionskrigene som herjet kontinentet og det hersket stor uenighet om hva toleransebegrepet faktisk skulle inneholde. Verdier som nettopp frihet og toleranse er dog kanskje aller mest blitt forbundet opplysningstiden på 1700-tallet og var lenge nærmest synonymt med filosofer som Rousseau og Voltaire. Denne oppgaven skal verken dreie seg om 1700-tallet eller franske intellektuelle, men heller se på hvilke tanker som preget England på slutten av 1600-tallet innenfor politikkens sfære, det vil si politisk tenkning i det revolusjonære og post – revolusjonære England. Hva var forståelsen av toleranse i denne konteksten?

Tema for oppgaven

Temaet toleranse i opplysningstidens tenkning er noe som har opptatt og fascinert meg over lengre tid på bakgrunn av min interesse for politisk filosofi og idéhistorie. Det var også her arbeidet med å meisle ut en problemstilling for masteroppgaven min startet. I samtaler med veileder rettet hun oppmerksomheten min mot Robert Molesworth sitt verk *An account of Denmark as it was in the year of 1692*. Dette var et verk som i sin samtid skapte store kontroverser og som ble ansett som en prekær politisk sak i Danmark. Forfatteren tilhørte en radikal fraksjon av det liberale partiet i England og skriver verket ut fra dette ståstedet. Etter en gjennomlesning var det klart at Molesworth sin bruk av eksempler og moteksempler i sin argumentasjon måtte bli problematikken jeg skulle arbeide med. Måten disse eksemplene bevisst er konstruert på i den hensikt å skape en spesifikk dynamikk og for å styrke en argumentasjon som har sine røtter i liberal politikk i England på siste del av 1600-tallet, finner jeg svært interessant. Molesworth anvender toleransetematikken som et politisk argument for en mer liberal politikk i England som er representativ for den forståelsen av toleranse som den mest radikale gruppen av det liberale partiet sto for i britisk politikk. Molesworth er kanskje ikke den mest kjente representanten for denne gruppen politikere i ettertid, men var kjent i sin samtid for å ta sterkt til orde for en bestemt politisk retning og ideologi. Eksempelet som retorisk figur var ofte brukt innenfor politisk tenkning i tidlig

moderne tid og var dermed også et nærliggende felt å sirkle seg inn mot i arbeidet med hans tekst. Grunnen til at jeg valgte å skrive om Molesworth var at i tillegg til at hans eksempelretorikk fanget min interesse og jeg ville gå videre med problematikken, så representerer *An account of Denmark* godt den radikale forståelsen av toleranse sent på 1600-tallet som jeg ønsket å fordype meg i. Ved å fokusere på eksemplets retoriske funksjon, fikk jeg muligheten til å utforsket begge deler; både hva eksemplene viser til og hva som ligger bak dem. Jeg ville også benytte muligheten til å belyse ytterligere et mindre kjent materiale og verk. Tema for denne oppgaven er altså både Molesworth sin bruk av eksempelretorikk i konstruksjonen av England, Danmark og Tyrkia i *An account of Denmark* som eksempler på høy grad av toleranse og liten grad av toleranse, og hvordan dette radikale begrepet om toleranse kommer til syne nettopp gjennom hans bruk av eksempler.

Problemstilling og delspørsmål

Hovedspørsmål i oppgaven er knyttet til hvordan Molesworth retorisk benytter eksempel i sitt forsvar av toleranse. Hva peker eksemplene ut mot i den historiske konteksten og hva rommer de i seg selv? Hvilke elementer av den historiske virkeligheten speiler de? Dette er sentrale problemstillinger i forhold til Molesworth sin tekst. Analysen vil dreie seg om hvordan han spesifikt bruker Danmark, England og Tyrkia som eksempel til å fremme sin politiske forståelse av toleranse. Analysen også vil omhandle hvilke retoriske grep Molesworth gjør. Hva illustrer de ulike eksemplene? Og ikke minst, hva peker de på? Min problemstilling er: Hvordan bruker Molesworth eksempelretorikken for å argumentere for sitt syn på toleranse?

Teoretisk perspektiv og metode

Når det gjelder teoretisk perspektiv byr en idéhistorisk tilnærming på et konglomerat av mulige metodiske innfallsvinkler. Bruk av eksempelet som en retorisk figur kan analyseres ved hjelp av ulike metodiske tilnærminger. Brukt retorisk har eksempel en innside og utside. En side som vender seg ut mot kontekst og en historisk virkelighet, og en side som vender seg innover mot det prinsippet eller regelen eksempelet skal illustrere. En av utfordringene med

dette prosjektet var å finne et perspektiv og en metode som kunne romme disse, samt andre sentrale aspekter.

Det metodiske grepet som anvendes i denne oppgaven er utarbeidet på grunnlag av franskprofessor og litteraturhistoriker John D. Lyons sitt verk om eksempelretorikk i tidlig moderne tid. Han viser hvordan eksempelbruken forandrer seg på 1600 – tallet ved å gå fra antikkens fastlagte repertoar av eksempler til eksempler som er hentet fra og referer til en samtidig kontekst eller virkelighet. Særlig når de peker ut i sin samtid skjuler eksemplene seg som eksempler og får argumentativ kraft ved å utgi seg for å være virkeligheten, de naturaliseres. Lyons teoretiske tilnærming utgjør i seg selv ikke en etablert og tydelig metode, men heller et perspektiv og noen 'briller' å analysere teksten ved hjelp av. Verket vil bli brukt som teoretisk grunnlag og hans kategorier som er redegjort for der, vil bli anvendt som metodisk perspektiv. Lyons retoriske kategorier vil i min redegjørelse av Molesworth sitt radikale toleransebegrep dermed ikke brukes eksplisitt som strukturelle verktøy eller inndelinger, men heller implisitt som et metodisk perspektiv som jeg analyserer teksten med og ut i fra. En slik teoretisk og metodisk vinkling har vist seg som den mest fruktbare tilnærmingen til Molesworth som teoretiker og politisk tenker.

Oppgaven starter med (kap.2) en redegjørelse for teoretisk perspektiv og metode, samt begrunnelse og valg av disse. Denne delen vil også ta for seg de retoriske kategoriene. Deretter vil jeg i kapittel 3 gi en presentasjon av Molesworth sitt liv og samtid i England på siste halvdel av 1600 – tallet og hvilke posisjon han hadde som politisk tenker.

Hovedanalysen som kommer i kapittel 4 vil ta for seg England, Danmark og Tyrkia som eksempler, deres konstruksjon fra Molesworths side og hvordan disse viser ulike sider ved hans toleransebegrep og – argumentasjon. Av disse tre vil størst plass bli viet til Danmark på bakgrunn av at også i *An account of Denmark* utgjør kritikken av Danmark den største delen av teksten.

2 Eksempelretorikk på 1600 - tallet

2.1 Forskningsstatus

Forskning på Molesworth sitt verk *An account of Denmark as it was in the year 1692* er noe begrenset i omfang. Eksisterende forskning har hovedsakelig fokusert på den politiske diskursen teksten var en del av i Storbritannia og på diskusjonene omkring Molesworth verk i Danmark - Norge. Masteroppgaven til Hegdalstrand fra 2015 *Political language after Robert Molesworth intervention; the discourse of history and the conception of liberty* undersøker hvordan utgivelsen av Molesworths verk påvirket debatten rundt historie og diskjuner om frihet. Hovedfagsoppgaven til Holt fra 1968, *Robert Molesworth og hans bok "An account of Denmark as it was in the year 1692": et innlegg I den politiske strid I 1690 – årenes England* dreier seg om hvordan Molesworth sine tekster er en del av den politiske kampen i engelsk politikk mellom de to store partiene. Artikkene i antologien i *Northern Antiquities and national identities: Perceptions of the North in the Eighteenth Century* fra 2005 tar for seg det politiske aspektet fra blant annet dansk hold.

Resepsjonshistorien til Molesworth sitt verk er relativt omfattende i Danmark og en rekke motskrifter fra danske intellektuelle som forsvarte hjemlandet ble raskt publisert. Som Sebastian Olden – Jørgensen viser godt i sin artikkel «Robert Molesworths An account of Denmark as it was in the year of 1692: A Political scandal and its literary aftermath» er antakelig den mest direkte og berømte av disse motskriftene Ludvig Holberg sin *Danmark og Norges beskrivelse*. Her slår Holberg tilbake mot Molesworth og forsøker å tilbakevise hans kritikk av Danmark.¹

Men teksten til Molesworth skapte så mye rabalder allerede før Holbergs reaksjon at den danske stat måtte ta grep. Den mest 'offisielle' responsen fra myndighetene illustrerer godt at dette var blitt en alvorlig politisk sak for dansk offentlighet utad. Kort tid etter utgivelsen av

¹ Sebastian Olden – Jørgensen, "Robert Molesworths An account of Denmark as it was in the year of 1692: A Political scandal and its literary aftermath", i *Northern Antiquities and national identities: Perceptions of the North in the Eighteenth Century*, Red.: Knud Haakonssen og Henrik Hortsbøll, Danmark: København, 2005, 80 – 87.

An account of Denmark sendte den danske ambassadøren, Mogens Skeel, et brev direkte til William 3. av England. I brevet krevde han intet mindre enn at boken måtte forbys og at de konfiskerte kopiene skulle bli lagt på bålet for å brennes offentlig. Skeel sin strategi for å stoppe Molesworth nådde ikke frem, men viser at verket ble ansett som politisk kontroversielt.

Motskriftene til Molesworths bok i sin helhet ble samlet av den danske historikeren Christian Bash i oversiktsverket *Om Robert Molesworths skrift "An account of Denmark as it was in the year 1692"* fra 1879. Blant annet denne samlingen bidro til å gjøre verket mer kjent for et dansk publikum. Verket er den mest omfattende og konkrete sammenfatning av de motskriftene som ble utgitt.

Innenfor politisk tenkning har Molesworth fått en viss oppmerksomhet og navnet hans nevnes i flere oversiktsverk. Hans navn nevnes ofte som en viktig del av denne sirkelen av radikale tenkere i England på slutten av 1600 – tallet. Meningsfellen John Toland er oftere nevnt i historikeren Jonathan Israel sine innflytelsesrike verker om opplysningstiden², mens Caroline Robbins bok om 'samveldemennene'³ (the commonwealthmen) i større grad tar utgangspunkt i Molesworth som person og omhandler kretsen rundt han og hans venner. I likhet med Israel nevnes også Molesworth ofte i Steven Pincus sitt verk *1668: the first modern revolution* hvor han tildeles relativt stor plass. Toland nevnes langt flere ganger i disse oversiktsverkene enn Molesworth, men han identifiseres som en betydningsfull skikkelse innenfor de radikales rekke, om ikke en lederfigur.

Oppgaven vil fokusere på Molesworth sin bruk av eksempelretorikk i analysen av hans toleransebegrep som kjennetegnet kretsen av disse radikale politikerne i England på dette tidspunktet, ved å gå inn i teksten og se konkret på anvendelsen av eksempler i den. Det eksempelretoriske perspektivet i Molesworth sitt verk har i liten grad blitt skrevet om i tidligere i forskningslitteratur og denne oppgaven kan derved bidra til å belyse nye sider ved Molesworth sin bok.

² Jonathan I. Israel, *Radical enlightenment: Philosophy and the making of modernity 1650 – 1750, Democratic enlightenment: Philosophy, Revolution, and Human Rights 1750 – 179* og *Enlightenment Contested: Philosophy, Modernity, and the Emancipation of Man 1670-1752*, (Oxford: Oxford university press, 2002, 2013, 2006).

³ Caroline Robbins, *The eighteenth – century commonwealthman: Studies in the transmission, development and circumstance of English liberal thought from the restoration of Charles II until the war with the thirteen colonies*, (Cambridge: Harvard university press, 1959).

2.2 Teoretisk og metodisk grunnlag

Valg av teoretisk perspektiv og metode er en av de grunnleggende utfordringene og problemstillingene i arbeidet med enhver historisk tekst. Mitt utgangspunkt for avgjørelse av teoretisk– metodisk– perspektiv var toleransedebatten i England på slutten av 1600 – tallet og hvilke fremgangsmåte som var best egnet til akkurat dette tema.

For best mulig å vise hvordan Molesworth argumenterer for sitt toleransebegrep innenfor samtidens politiske og teoretiske kontekst, har jeg valgt et retorisk perspektiv som utgangspunkt. Nærmere bestemt vil jeg benytte meg av eksempelretorikk som teoretisk grunnlag og perspektiv. Her er det imidlertid nødvendig med en teoretisk avklaring og skille. Det retoriske perspektivet på teksten er eksempel som analytisk verktøy i min lesning av Molesworth sin tekst. På den ene siden tjener eksempelretorikken altså som mitt analytiske verktøy i lesingen og forståelsen av Molesworth sin tekst, samtidig som det setter meg på sporet av den betydningen eksempelretorikken også hadde for en 1600-tallsforfatter som Molesworth. Med andre ord setter de ‘brillene’ jeg har tilegnet meg gjennom Lyons verk meg i stand til å se eksemplene som tydelige konstruksjoner det er mulig å analysere. Jeg viser Molesworth sin eksempelbruk i *An account of Denmark*, altså ikke det analytiske blikket teksten analyseres ut i fra, men hans egen bruk av eksempler i sin argumentasjon. En av grunnene til at jeg valgte et eksempelretorisk perspektiv er at eksempler var hyppig brukt som retorisk og argumentativt virkemiddel i politisk tenkning i tidlig moderne tid, slik blant annet franskprofessor og litteraturhistoriker John D. Lyons har vist.

I verket *Exemplum: the rhetoric of example in Early Modern France and Italy* skriver Lyons om bruken av eksempelretorikk i verkene til blant annet Montaigne, Machiavelli og Descartes. Hos Machiavelli anvendes eksempler for å speile eller vise til prinsipper innenfor politisk tenkning i form av (allmenngyldige) lover. Flere av Machiavellis eksempler er eksempler i det Lyons kaller for annen grad. Dette betyr blant annet at beretninger om fyrster og republikker fortelles og formidles til leseren ved hjelp av eksempler. Som retorisk verktøy fungerer eksemplene her som en konkret representasjon av en abstrakt generell lov, ofte utformet på bakgrunn av et overordnet politisk prinsipp som eksempelet peker tilbake på. Hva

det viser til er likeså viktig, om ikke mer, enn eksempelet i seg selv. I Machiavelli sitt tilfelle illustrerer altså eksempelet et teoretisk prinsipp eller en abstrakt allmenngyldig lov.⁴

Byen Roma, og Romulus, etter myten Romas grunnlegger, er et slikt tilfelle hos Machiavelli. Dette er både opphavet til florentinsk historie og det beste eksempelet på en vellykket republikk innenfor politisk historie. Roma fungerer som symbol på den republikanske tenkning og som den opprinnelige grunnlegger er Romulus samtidig et eksempel på brudd med fortiden og en ny start.⁵ Til og med politisk kaos som følge av de mange konfliktene mellom patrisere og plebeiere i det romerske senatet, blir på et mer overordnet plan, som Lyons sier, et bilde på republikansk orden fordi dette blant annet er et uttrykk for en viktig politisk verdi om fri meningsutveksling blant likestilte borgere (origin of liberty).⁶

Machiavelli sier: «Nor can we regard a republic as disorderly where so many virtues were seen to shine.»⁷ Ethvert eksempel er et eksempel på noe, derfor viser også alle eksempler i prinsippet til en form for generell lov. I dette tilfellet viser Romulus og den romerske republikk som eksempel til en rekke politiske prinsipper innenfor republikansk tenkning hos Machiavelli.

Brukt retorisk kan eksempler også være moteksempler. Det blir et moteksempel når det står i et direkte forhold til et annet eksempel. Funksjonen er både illustrerende og speilende. Et moteksempel kan speile eller illustrere hva det første eksempel manglet eller burde inneholdt. Retorisk utgjør eksempelet kontrasten til det som har kommet før. Moteksempel kan også fungere som skrekkeeksempel, i tillegg til å illustrere noe. Det vil si at det presenterer den verst tenkelige tilstanden eller utfallet av noe, et skremmebilde om en vil. Brukt slik kan det fungere som en advarsel, et bilde på hva man ikke skal gjøre. Satt i sammenheng med andre eksempler skaper et moteksempel en dynamikk og et spenningsforhold innad i den konstruerte strukturen. Ved å forme et eksempel som et moteksempel får de et dynamisk forhold til hverandre hvor moteksempelet både illustrerer og skremmer, som analysen av Molesworths verk vil illustrere. Som Lyons viser, hentes ikke lenger eksempler på 1600-tallet fra antikkens repertoar, men i større grad fra samtidig kontekst, fra verden utenfor. Selv om eksemplene hentes fra en gjenkjennelig samtid, så er de imidlertid aldri naturlig funnet,

⁴ John D. Lyons, *Exemplum: The rhetoric of example in early modern France and Italy*, (New Jersey: Princeton university press, 1989), 46 – 7.

⁵ *Ibid.*, 38.

⁶ *Ibid.*, 46.

⁷ *Ibid.*, 46.

men konstrueres retorisk, de lages, som Lyons påpeker.⁸ I prosessen med å lage samtidseksempler skjer det en naturalisering som gjør at eksemplene skjuler seg selv som eksempler ved å peke ut i sin samtid. De presenteres for leseren som selvfølgelige fragmenter av en virkelighet, på tross av at de er retorisk tilskåret.

Eksempler på 1600– tallet gjennomgår en naturalisering hvor de usynliggjøres og man begynner å ‘finne’ dem overalt som legitim virkelighet. Molesworth demonstrerer akkurat dette ved at eksemplene hans tilsynelatende ikke er eksempler lenger, men virkelighet. Deres funksjon som eksempler er ikke lenger tydelig fordi de har gjort seg selv usynlige som nettopp det. Også på andre områder finner man samtidseksempler, som når René Descartes bruker fysiske objekter rundt seg i sin epistemologi. Det berømte voksstykket hos Descartes⁹ er et tilfelle av et slikt samtidseksempel hentet direkte fra hans omgivelser og ikke fra antikk historie. Eksempler hos Descartes har verken noe fortid eller fremtid, men er heller ordinære samtidige eksempler.¹⁰ Det kan være et stykke papir eller dette voksstykket som ligger foran han på bordet.

Lyons sitt fokus og vinkling på eksempelproblematikken innenfor retorikk utgjør både en avgrensning i seg selv, samtidig som det gir mulighet til å løfte frem fruktbare perspektiver på hvordan toleransebegrepet ble behandlet ved hjelp av eksempler i tidlig moderne tid. Lyons verk om eksempelretorikk utgjorde derfor det mest hensiktsmessige valget og den mest relevante innfallsvinkelen til teksten. Dette vil jeg bruke for å vise hvordan Molesworth sitt toleransebegrep inngår i en større politisk debatt. Målet med denne oppgaven er å vise Molesworths eksempelbruk i argumentasjonen for radikal toleranse og at han bekrefter Lyons tese om bruk av samtidige eksempler på 1600– tallet.

Eksempler peker alltid på elementer utenfor sine egne grenser i en større sammenheng. De skal illustrere et poeng, en moral, eller et prinsipp i en argumentasjon. Lyons definerer eksempel som noe som gir form og utgjør en avgrensning i en enorm mengde av partikulære fenomener og enkelttilfeller, slik det på middelalderlatin betyr en klaring i skogen.¹¹ Eksempelet er elementet som gir definisjon og mening til informasjon som nødvendigvis ikke

⁸ Ibid., 33.

⁹ Newman, Lex. *Descartes' epistemology*. Stanford encyclopedia of philosophy, 06.10.2014, <https://plato.stanford.edu/entries/descartes-epistemology/> (Oppsøkt 23.05.2017).

¹⁰ Lyons, *Exemplum: The rhetoric of example in early modern France and Italy*, 154, 166 – 167.

¹¹ Ibid., 3.

gjør det på egenhånd. Det er selve klaringen i skogen. Skogen rundt er konteksten det dannes i og ut i fra.

Ulike karakteristikk ved eksempel som retorisk figur deler Lyons opp i syv kategorier: mangfold og intertekstualitet, eksempelet sin 'utside', brudd, sjeldenhet, kunstighet, åpen slutt og overflod. Kategoriene kan betraktes som ulike analytiske verktøy å undersøke en tekst og eksempelbruk med. Eksempelkategoriene som Lyons bruker som analytisk perspektiv i sitt verk er svært relevante for perspektivene jeg vil løfte frem i denne oppgaven om debatten rundt toleranse i en britisk kontekst. Bruken av eksempler var som nevnt en utbredt praksis i tidlig moderne tid og i lys av dette er Lyons perspektiv høyst relevant. Hans kategorier utgjør ikke en etablert metode i seg selv, men anvendes her som ulike vinklinger for å analysere teksten i et eksempelretorisk perspektiv. Lyons verk som helhet utgjør det teoretiske grunnlaget og perspektivet for oppgaven, mens kategoriene anvender jeg som hjelpemidler for å løfte frem særlig relevante aspekter ved eksempler. Av hensyn til lengde på oppgaven vil ikke alle syv kategorier bli brukt. De jeg ser særlig på er eksempelets mangfold, 'utside' og brudd, fordi jeg anser de tre kategoriene som mest relevante for analysen av Molesworths tekst.

2.3 Klassisk retorikk

Lyons bygger sine perspektiver og lesning på en lang tradisjon i europeisk kunnskapshistorie for eksempeltenkning- og bruk. Innenfor den klassiske retorikken fra antikken hadde taleren eller forfatteren en hel verktøykasse med retoriske virkemidler tilgjengelig. Eksempler var ett blant flere tilgjengelige virkemidler som ofte var i bruk. Hensikten var å styrke et argument, illustrere en moralsk lærdom eller bare peke mot en generell 'regel' eller allment prinsipp gjennom bruken av illustrerende eksempler. Både metaforen og eksempelet er retoriske figurer, mest kjent fra Aristoteles *Retorikken*, som mye av rammeverket for den klassiske greske og latinske retorikken er hentet fra. I tillegg til Aristoteles var også Cicero svært betydningsfull innenfor klassisk retorikk.

Aristoteles beskriver eksempel som ett av to virkemidler taleren eller forfatteren kan bruke for å overbevise sine tilhørere. For å gi et argument eller standpunkt troverdighet kan man enten

bruke eksempel (paradeigma) eller enthymeme.¹² Eksempler henviser til en rekke partikulære tilfeller eller hendelser som anvendes for å bevise en generell regel eller et argument av allmenn karakter.¹³ Eksempelretorikken er basert på at taleren eller forfatteren og publikum deler et slags felles sett med referanser og verdier, og eksempelet i klassisk retorikk er et middel for å etablere en konklusjon som nødvendigvis ikke er sann, men fremstår som svært sannsynlig. Det forsterker et generelt mønster som publikum allerede har blitt ledet mot i en viss grad, som kan være noe helt annet enn de enkelte eksemplene i seg selv: «the enthymeme and the example are concerned with things which may, generally speaking, be other than they are», skriver Lyons.¹⁴ Eksempelet sin funksjon går ut på å samle alle enkeltdelene opp i en konklusjon som gjør dem signifikante. Det gir form til en masse, som uten dem, ville være uten struktur eller form.

Aristoteles deler eksempel opp i to typer. Første kategori er eksempler som gjengir ting som har funnet sted tidligere. Andre kategori omhandler eksempler som er fiksjoner, oppdiktet for å støtte det aktuelle argumentet. Dette er to ganske ulike typer bruk av eksempel som retorisk verktøy. Førstnevnte type eksempel finner man i antikk historieskriving som bygget på fortellinger av øyevitner, mens den andre type eksempel er forbundet med fabler, som er fiksjonelle narrativer.¹⁵ I begge tilfeller var eksempelet ofte noe man kunne hente lærdom fra, eller de kunne ha didaktiske funksjoner, særlig når det gjaldt historiske eksempler.

Aristoteles sin bruk av historiske eksempler forutsatte at fremtiden ligner på fortiden. Fremtiden ville stadig være en gjentakelse av fortiden, bare i en litt ny form. Visse fundamentale strukturer eller mønstre ville forbli de samme, selv om en del ting opptrådte ulikt. Fortidens eksempler ville derfor mest sannsynlig bære i seg et mønster som fremdeles var gyldig.¹⁶ Eksempel kunne derfor brukes som en slags grunnform og tilpasses etter behov etter forfatterens ønske.

Eksempel har fra antikken av alltid hatt en argumentativ og didaktisk dimensjon og logikk. Eksempelets didaktiske funksjon er gammel og knyttes til Platon hvor eksempelet tilhører en

¹² Ibid., 6.

¹³ Anne Eriksen, Ellen Krefting og Anne Birgitte Rønning, *Eksempelets makt: Kjønn, representasjon og autoritet fra antikken til i dag*, (Oslo: Scandinavian academic press, 2012), 12.

¹⁴ Lyons, *Exemplum: The rhetoric of example in early modern France and Italy*, 6.

¹⁵ Ibid., 8.

¹⁶ Ibid., 14.

vertikal akse som er knyttet til idélæren.¹⁷ I idélæren betraktes den transcendentale idéverdenen som kilde til enkelttingenes former eller grunntrekk i den fysiske verden. Eksemplet er navnet på et enkelt fenomen i denne verden som representerer en idé på det metafysiske planet. De tjener som forbilder for andre enkelttilfeller i den fysiske foranderlige verden.¹⁸

Den didaktiske funksjonen til eksempler som tjener som forbilder ser man også i «historia magistra vitae» (historien er livets læremester), en tradisjon innenfor historieskriving med opphav i antikkens historieskriving, det vil si historieskriving som et stort eksempelrepertoar til etterfølgelse for ettertiden. Fra historien kunne en plukke ut hensiktsmessige eksempler fra et stort lager av hendelser og nærmest direkte ta lærdom av eksemplene. Historie var slik Reinhart Koselleck sier det: et reservoar av mangedoblede opplevelser,¹⁹ i form av eksempler.

I sitt verk *Exemplum* starter også Lyons med antikken, men viser hvordan den retoriske bruken av eksempelet forandret seg i tidlig moderne fransk og italiensk litteratur. For de lærde renessansehumanistene passet eksempelet som en retorisk struktur godt, fordi det er et system bygget på en stor mengde informasjon om partikulære, gjenkjennelige fenomener. Blant annet derfor er perioden fra 1400 – tallet til tidlig 1700 – tallet blitt kalt «eksemplenes tidsalder».²⁰ Eksempler dukket opp overalt, ikke bare som retorisk verktøy, men også som en figur som skulle oppfordre til handling. De tjente som modeller for god moralsk oppførsel som derfor kunne brukes til å fremheve god moralsk karakter.²¹ Eksempler var derved ikke kun retoriske verktøy for å overbevise eller styrke et abstrakt argument, men ble i tillegg brukt med sikte på å endre handlingsmønstre til et individ: «examples of conduct to imitate or to shun».²² Funksjonene til et eksempel endret seg altså på 1600– tallet og ble, som Lyons påpeker her, i tillegg å vise et handlingsmønster som enten burde bli fulgt eller unngått, altså oppfordre til handling eller avstå fra uønsket handling. Det kunne med andre ord anvendes som en rettesnor for hva som er god eller dårlig fremtreden. Molesworth eksempelbruk demonstrerer tydelig denne doble funksjonen til eksempel ved at hans bruk av eksempler

¹⁷ Anne Eriksen, Ellen Krefting og Anne Birgitte Rønning, *Eksempelets makt: Kjønn, representasjon og autoritet fra antikken til i dag*, 12.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Reinhart Koselleck, *Futures past: On the semantics of historical time*, (New York: Columbia university press, 2004), 27, 28.

²⁰ Lyons, *Exemplum: The rhetoric of example in early modern France and Italy*, 12.

²¹ Ibid., 13.

²² Ibid.

tydelig tjener hans argument for en større grad av toleranse, samtidig som de er modeller på et ønsket og uønsket handlingsmønster.

2.4 Tre eksempelretoriske kategorier

Molesworths tekst er verken fransk eller italiensk, men kategoriene som Lyons bruker for å kretse inn tidligmoderne eksempler er fremdeles nyttige perspektiver å bruke i analysen av Molesworths tekst. Tidsmessig er de sammenfallende, om ikke kontekstuelte.

I den kommende delen skal jeg redegjøre for hva Lyons kategorier innebærer. Kategoriene jeg skal konsentrere meg om er mangfold, utside og brudd. Hva kjennetegner disse tre kategoriene til Lyons?

Alle eksempler er, som Lyons slår fast, avhengige av repetisjon: «both in the form it takes in the texts and in the view of the world that it projects, example depends on repetition.»²³ Et bilde, en metafor eller en hendelse er simpelthen avhengig av repetisjon for å bli et eksempel hvor gjentagelsen etablerer den generelle regelen eller lærdommen det skal illustrere. Repetisjon påvirker både hvilke plass og form eksempelet inntar og får, både innad i teksten den står i og utad mot verden, dvs. både for tekstens utside og innside. Et slikt spesifikt mønster²⁴ kjennetegner eksempelet som retorisk type.

Mangfold er den første kategorien som eksempler kjennetegnes av, altså at de kan romme mange ulike historiske hendelser innen en større struktur. Det som Lyons beskriver som «multiplicity of example: many historical events mentioned together invite the reader to relate them to a general rule.»²⁵ Selve eksempelets mangfold består av en rekke historiske hendelser som vises frem og som inviterer leseren til å relatere dem til en overordnet regel. Når en generell regel er etablert, kan leseren også identifisere nye og andre hendelser nettopp med denne regelen.

²³ Ibid., 26.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.

På det tidspunktet samlingen av enkelthendelsene kan identifiseres med en mer generell regel, får eksempelet sin illustrerende kraft. Eksempelet vil i seg selv konstant romme et ubegrenset antall (historiske) hendelser som utgjør dets mangfold, noe som også gjelder innad i teksten.²⁶ Når mange historiske hendelser nevnes sammen, i en slags klynge, inviteres leseren til å identifisere dem med en generell regel. Mangfoldet er denne klyngen som eksempelet rommer. Lyons beskriver det som at «the rule that forms one instance into an example serves as the generative kernel around which other events can gather.»²⁷ I midten står den generelle regelen, som er den kjeglen Lyons snakker om, med alle de ulike hendelsene eller elementene samlet rundt. Alle hendelsene eller elementene rundt utgjør mangfoldet som eksempelet rommer.

De to neste kategoriene er retorikkens 'utside' og brudd. Eksemplets utside²⁸ handler primært om kontekst, rettere sagt den større sammenhengen det er hentet fra. Eksempler peker alltid ut mot en større diskurs som befinner seg i selve konteksten på en eller annen måte. Dets utside kan favne strømninger, historiske forhold og debatter i konteksten på utsiden av selve eksempelet isolert sett, men som det er hentet fra og laget på bakgrunn av. Eksempler peker utover og viser dermed: «the outside of knowledge and discourse when an inside is created rhetorically».²⁹ Utsiden av eksempelet avslører altså hva slags type kunnskap og hvilke diskurser som ligger i konteksten og som eksempelet retter leserens blikk og oppmerksomhet mot. Rett og slett hva slags kunnskap som definerer den tiden eksempelet «peker» ut i.

Brudd har også å gjøre med den kontekstuelle utsiden, men utgjør en annen del av puslespillet. Brudd viser det fragmentet som bryter med en større kunnskapstradisjon eller helhet, og synliggjør hva eksempelet skiller seg ut i fra. Eksempler plukkes bevisst ut av en kontekst, før det plasseres inn i en ny kontekst, som er tekstens kontekst. Derfor kan man skape et brudd med elementer tilhørende den opprinnelige sammenhengen eksempelet sto i. Løsrivelsen sier oss noe om hvilke strukturer og diskurser eksempelet opprinnelige inngikk i og var en del av. Eksempler blir fragmenter som er tatt ut av 'et annet hele'³⁰ hvor kantene kan si mye om dette andre hele. Eksempel er som puslespillbiter i et stort puslespill.³¹

²⁶ Ibid.

²⁷ Ibid., 27.

²⁸ Ibid., 28- 30.

²⁹ Ibid., 29.

³⁰ Ibid., 31.

³¹ De resterende kategoriene er sjeldenhet, kunstighet, åpen slutt og overflod, 32 – 34.

Før jeg viser hvordan eksempel fungerer i Molesworths tekst, vil jeg i det følgende vise hvem Molesworth var, gi et bilde av hans samtid og redegjøre for bakgrunnen for utgivelsen av *An account of Denmark*. Hva slags verk var egentlig dette, og hvem var mannen bak?

3 Robert Molesworth og hans tid

3.1 Det skandaløse skriftet

I 1693 kom det ut en bok med tittelen *An account of Denmark as it was in the year 1692* med anonym forfatter på tittelbladet. Boken ble øyeblikkelig en bestselger og oversatt til en rekke europeiske språk.³² I Danmark ble utgivelsen sett på som en politisk skandale, mens den vakte begeistring innen de liberales egne rekker i England. Verket var såpass kontroversielt at det førte til stadig sammenstøtt mellom danskenes ambassadør i London, Mogens Skeel, og det liberale whig – partiet på venstresiden i britisk politikk som vokste frem på slutten av 1600-tallet, senere kjent som det Liberale partiet. Disse støttet synspunktene framsatt av forfatteren.³³ Forfatteren bak boken ville tydelig vekke danskenes forakt og tok sterkt ideologisk avstand fra eneveldet som styreform generelt, og det danske spesielt. Positive forsvarsskrift for Danmark lot ikke vente på seg i verken antall eller styrke.

Ved første øyekast er hoveddelen av boken en statsvitenskapelig analyse av politiske, økonomiske og sosiale forhold i Danmark på slutten av 1600 – tallet på grunnlag av forfatterens observasjoner i perioden som ambassadør for England. Oppbygningen gjør at boken regnes som en av de første statsvitenskapelige verk. Den åpner med et teoretisk forord på 48 unummererte sider, etterfulgt av hovedteksten på 271 sider. Forordet ble utgitt som en separat teoretisk del og boken bærer preg av å være sammensatt av adskilte separate tekster. I det (mer) teoretiske forordet kommer verkets hovedidéer til uttrykk, med temaene religion, toleranse og absolutisme som de viktigste.

Forfatteren løftet frem Danmark som det verst tenkelige eksempelet på et absolutistisk enevelde til skrekk og advarsel for England, som i følge han, kunne utvikles i samme retning. Lav religiøs toleranse i et land sløvet befolkningen ned, og førte til en blind lydighet, noe som utgjorde en grobunn for et absolutistisk styre med en eneveldig hersker. I all enkelhet var hovedargumentet i verket at mangel på eller ingen religiøs toleranse, med for stor grad av

³² Steven Pincus, *1668: the first modern revolution*, (USA: Yale University press, 2009), 358.

³³ Robert Molesworth, *An account of Denmark as it was in the year 1692*, (London: FB & C Ltd., 2015).

kontroll fra kirkens/kongens side, fører til absolutisme og ufrihet for individet. I følge forfatteren var det nettopp dette som hadde skjedd i Danmark.³⁴

Skjult under analysen lå i midlertidig en sterk kritikk av interne forhold i England, det gjaldt både innenriks – og utenrikspolitiske forhold.³⁵ Ikke bare avslørte verket et svært kritisk blikk når det gjaldt (politisk) forvaltning av landet, men teksten utgjorde også et direkte og veloverveid innspill i den politiske debatten mellom liberale og konservative som preget Storbritannia på akkurat dette tidspunktet.

3.2 Molesworth sitt liv

Det ble raskt klart at Robert Molesworth var forfatteren bak det kontroversielle verket. Han tilhørte en meget gammel slekt opprinnelig fra Northamptonshire og ble født den 7. september i 1656 i Dublin. Etter seieren over irene i den engelske borgerkrigen³⁶ ble faren tildelt 2.500 acres jord i grevskapet Meath, etter å ha tjent som en av Cromwells soldater. Han slo seg senere opp som kjøpmann i Dublin og bygget seg opp en solid formue fra handel med regjeringen. Takket være faren kunne Robert leve et godt økonomisk liv.

Molesworth tilhørte Whig-partiet som var politisk liberalt med kjernesaker som sterk motstand mot den katolske kirke, viktigheten av et uavhengig parlament fra kongen og toleranse for (protestantiske) dissenter. Innenfor dette partiet var det en fraksjon kjent som radikale whiger. De kalte seg selv for 'The old whigs', 'Real whigs' eller 'True whigs' for å understreke at de forsvarte partiets sanne prinsipper.³⁷ Ledende skikkelser var blant annet John Toland, Molesworth selv og jarlen av Shaftesbury.³⁸

³⁴ Ibid.

³⁵ Rolf Jørgen Holdt, *Robert Molesworth og hans bok «An account of Denmark as it was in the year 1692»: Et innlegg i den politiske strid i 1690 – årenes England*, Oslo: Oslo universitet, 1968. 13.

³⁶ Dette er en bred samlebetegnelse av en rekke væpnede konflikter i England mellom 1642 og 1651. Konflikten Molesworths far deltok i var den tredje borgerkrigen, i konflikten kjent som the Irish confederat war.

³⁷ Holdt, *Robert Molesworth og hans bok «An account of Denmark as it was in the year 1692»: Et innlegg i den politiske strid i 1690 – årenes England*, 5.

³⁸ Robbins, *The eighteenth – century commonwealthman. Studies in the transmission, development and circumstance of English liberal thought from the restoration of Charles II until the war with the thirteen colonies*, 6.

De radikale whigene gikk generelt mye lengre enn sine partifeller som satt med makten på en del punkter. De var patriotiske menn, også betegnet som samveldemenn (commonwealthmen). Det britiske Samveldet av nasjoner (Commonwealth of nations) referer til felleskapet av det britiske imperiet og deres kolonier som en samling av nasjoner med den engelske regent som overhode. Symbolsk sett ble Samveldet assosiert med det britiske imperiet sin stormakt, en betydelig sjøflåte og kolonier i hele verden. Samveldemenn, som Molesworth stolt uttrykte at han var, var villige til å godta kongedømme, men fyrstens makt måtte være begrenset og ikke minst stå under kontroll fra folkevalgte organer. Han fryktet at England skulle få en konge lik Louis 14. i Frankrike, som ikke sto til ansvar for de folkevalgte i parlamentet og styrte ut i fra et snevert religiøst toleransebegrep.

An account of Denmark ble etter kort tid betraktet nesten som et standarverk innenfor politisk tenkning blant whiger. Kanskje særlig etter utgivelsen av inntok Molesworth en lederstilling innenfor de radikale whiger med jarlen av Shaftesbury, John Toland, Walter Moyle som bekjente og tilhengere. Disse kan man si for alvor entret den politiske scenen med *An account of Denmark*. For disse radikale whigene betydde ikke Samveldet anarki og forvirring, slik deres motstandere (toriene) hevdet, men frihet, orden, lover som var like for alle, liberal utdannelse og høy religiøs toleranse.³⁹ De forsvarte en religiøs toleranse som var mye videre enn det opplysningstenkere gikk inn for.

Molesworth var som nevnt tilhenger av det gamle britiske Samveldet. Han ble raskt en av den daværende katolske kongen James 2. sine ivrigste motstandere og både Molesworth og hans meningsfeller støttet helhertet The Glorious revolution da den kom i 1688. I whigenes øyne hadde revolusjonen vært en stor seier for Englands politiske framtid og sikkerhet. Før revolusjonen var over måtte imidlertid Molesworth flykte fra Irland i 1689 på grunn av sin støtte til påtroppende William av Oranien. De inntektsbringende godsene hans ble konfiskert av Jakob 2. sitt parlament den 7. mai samme år. I etterkant av slaget ved Boyne i 1690 fikk han imidlertid sine eiendommer tilbake.

Sommeren 1689 sendte kong William 3. Molesworth til Danmark som engelsk ambassadør. Hensikten med utsendelsen var å få Danmark til å støtte Englands nye regime og for endelig å få på plass en avtale om å sende et dansk hjelpekorps som skulle delta i kampene mot de irske

³⁹ Holdt, *Robert Molesworth og hans bok «An account of Denmark as it was in the year 1692»: Et innlegg i den politiske strid i 1690 – årenes England*, 6.

katolikkene.⁴⁰ Molesworth lyktes i å overtale den danske regjeringen til å sende leietroppene og ble værende i landet til 1692. Han var kjent for å være sjarmerende, men havnet i en rekke konflikter som førte til at han da måtte forlate det danske hoffet.

På tross av innflytelsesrike venner fikk han ingen stilling før i 1695 da han vendte tilbake til Irland og satt de fire neste årene i det irske parlamentet som representant for Dublin. August 1697 ble han privy council for Irland, men ble av religiøse og politiske grunner avskjediget i 1713.⁴¹ Under George 1. fikk han en betydelig stilling som kommisjonær for handel og plantasjer og i 1719 ble han baron og viscount of Swords. På bakgrunn av hans lange tid i parlamentet ble han bedt om å stille som kandidat for Westminster, men avslo og trakk seg tilbake sine gods hvor han døde i 22. mai 1725.

3.3 Moleswort sin tid

På slutten av 1600-tallet dukket det opp aktører i Europa som brøt med tradisjonell autoritet, tanke og tro som hadde preget Europa siden middelalderen hvor kirken hadde definisjonsmakt over individets tanker og liv.⁴² Dette var et fellesskap som var konstituert og verifisert av kirken selv. Tenkere fra slutten av 1600 – tallet og senere på 1700-tallet brøt med dette religiøse og kulturelle fellesskapet. Fortidens tradisjoner var ikke lenger en (åpenbar) gyldig garantist og et referansepunkt.

Molesworth kan sies å tilhøre den tidlige opplysningstiden, altså perioden før franske filosofer som Voltaire og Rousseau gjorde seg gjeldende og satte sitt merke på det man tenker på som opplysningsprosjektet. Den brede konteksten i europeisk sammenheng for *An account of Denmark* er tidlig britisk opplysning. The Glorious revolution i 1688 – 89 er avgjørende i den kontekstuelle forståelsen av England på slutten av 1600-tallet, og ikke minst for forståelsen av toleransetemaet som var brennbart i tiden. Striden om religion mellom protestanter og katolikker, som hadde preget Storbritannia i lang tid, gjorde at religiøs toleranse var et sensitivt tema som allerede hadde splittet landet tidligere.

⁴⁰ Ibid., 2.

⁴¹ Ibid., 3.

⁴² Israel, *Radical enlightenment: Philosophy and the making of modernity 1650 – 1750*, 3.

Disse hendelsene var med på å forme Molesworths politiske standpunkt og han skriver *An account of Denmark* i etterdønningene av revolusjonen som ga England nye herskere på tronen.

Stridens kjerne i revolusjonen var religion og en konge som misbrukte sine privilegier for å fremme en spesifikk religion, nemlig katolisismen. Folket var på sin side svært misfornøyd med hvor stor plass kongen hadde gitt religion i sitt styre. Til en viss grad hadde nok misnøyen gjenklang av tidligere konger som hadde gjort det samme i striden mellom protestanter og katolikker, og med tanke på denne lange konflikten var religion et sårbart tema for folk flest.

Den katolske kongen James 2. kom til makten i England i 1685. Han var religiøs tolerant, men mange anså hans personlige tro som et problem, fordi hans posisjon kunne brukes til å fremme katolisismen. Molesworth var blant dem som mente at kongen hadde for nære bånd til Louis 14. i Frankrike og hans absolutisme, og at James ikke strakk seg langt nok når det gjaldt religiøs toleranse av blant annet dissidenter og ateister.

Støtten til kongen fra det ganske konservative engelske folk begynte å forsvinne litt etter litt. Motstanden skyldtes ikke bare kongens ønske om å sikre religionsfrihet for katolikker, men også fjerningen av «the Test and Corporation act» som åpnet opp for at de kunne ha stillinger i det offentlige politiske systemet. James utnyttet dette til å utnevne en rekke katolske tjenestemenn til sitt kabinett (privy council). Folket så dette som en tydelig agenda fra kongens side om å gjøre både statsapparatet og landet vennlig stilt til katolisismen. I 1687 utstedte James en «Declaration of indulgence» som satte straffeloven på vent i forhold til katolikker og ga toleranse til noen protestantiske dissidenter. Dissidenter var en gruppe som majoriteten ikke syntes toleransebegrepet kunne omfatte og dette fikk begeret til å renne over. Store deler av befolkningen anså ikke lenger kongen som en forsvarer av det tradisjonelle engelske samfunnet, men at han heller hadde vendt folket ryggen.⁴³ November 1688 gikk William av Oranien i land i Devon med en betraktelig militær styrke for å stoppe James sin katolisering av landet. Invasjonen var vellykket og 13. februar ble han og hans kone, Mary, kronet til konge og dronning av England.

⁴³ Simen Græsby Hegdalstrand, *Political language after Robert Molesworth's intervention; the discourse of history and the conception of liberty. A political debate in 1690s Europe*. Masteroppgave, Norges tekniske – naturvitenskapelige universitet, 21.

Øyeblikkelig etter revolusjonen ga William 3. og hans regjering støtte til standpunktet om en 'kontinental forpliktelse'⁴⁴ og slik økte innsatsen mot andre nasjoner i kamper på kontinentet. Williams nye ansettelser var dedikerte til en whig-preget utenrikspolitikk og det diplomatiske korpset ble hovedsakelig erstattet av dyktige whiger. Rapporter hjem fra kongens menn beskrev i økende grad Frankrikes utmanøvrering og pengebruk i kampen om herredømme på kontinentet. Fra 1690 til 1693 ble derimot politikken i England mer Tory- preget. Utsikten til et nederlag i kampen mot Frankrike, i tillegg til en tory- preget utenrikspolitikk, frustrerte ikke bare Molesworth, men også andre whiger. Whigenes frustrasjon med deres motstandere (toriene) sin utenrikspolitikk⁴⁵, som professor i historie Steven Pincus kaller det for, er en viktig del av konteksten for Molesworths skrift, fordi han uttrykte synspunktene til en desillusjonert opposisjon mot Samveldet slik det var blitt under William.

An account of Denmark var som Pincus uttrykte det simpelthen 'den mest sofistikerte formuleringen' av en bekymring blant whigene som var utbredt når det gjaldt hvilke retning den engelske utenrikspolitikken var på vei⁴⁶ og speiler denne bekymringen. Molesworth sine meningsmotstandere ønsket å snu seg vekk fra Europa og å fokusere utelukkende på britiske og atlantiske forhold. Whigene derimot så på dette som en farlig taktikk og advarte mot å gi Frankrike frie tøyler på kontinentet. I deres øyne dreide ikke revolusjonen seg om kun et engelsk problem, men et europeisk. De forsto The Glorious revolution som en del av en større politisk kamp for å beskytte individets frihet mot franske universalistiske aspirasjoner og fransk absolutisme.⁴⁷ De radikale whigene og Molesworth var opptatt av å motvirke en voksende tendens i Europa, en tendens som de betraktet som en bevegelse mot absolutisme som satte friheten til individet i fare. Danmark utgjorde i den henseende et 'case-studie' av de ødeleggende effektene av fransk politisk ideologi for Molesworth, i strid med whigenes verdier. Han og andre radikale ville at utenrikspolitikken i England skulle være basert på deres prinsipper.

⁴⁴ Pincus, *1668: the first modern revolution*, 356.

⁴⁵ Ibid., 358.

⁴⁶ Ibid., 361.

⁴⁷ Ibid., 354.

To retninger i europeisk opplysning

Historikeren Jonathan Israel har hatt stor betydning for nyere forskning på 1600- og 1700-tallets idéhistorie, gjennom sitt skille mellom radikal og moderat opplysning.⁴⁸ Det han omtaler som «den radikale opplysningen» gjorde seg gjeldene allerede fra slutten av 1600-tallet. I følge Israel, må den ikke forveksles med den moderate opplysningen på 1700-tallet, som de fleste feilaktig forbinder med opplysningstidens idealer. Det er i den radikale opplysningen at vi finner en helhetlig tradisjon av politisk motstand mot absolutt monarki, etablerte trosretninger and dominerende oligarkier.⁴⁹ De radikales motstand mot absolutt monarki, som historikeren Margareth Jacob også har påpekt, er tydelig i *The Glorious revolution* og preges av et ønske om å stoppe den franske innflytelsen i England, særlig på kongen. I motsetning til Israel knytter Jacob i større grad den radikale opplysningen til frimurerbevegelsen i England. Hun argumenterer for at det finnes en sammenheng mellom Frimurerbevegelsen og den radikale opplysningen som politisk bevegelse.⁵⁰

Det Israel betegner som de radikale og moderate opplysningstenkerne hadde ulike syn på toleranse. De radikale opplysningstenkerne med Spinoza og Toland i spissen hadde et toleransebegrep som sto i kontrast til Locke og den moderate opplysningen, som var det allment godtatte. Ordsiftet rundt toleransebegrepet utgjør en viktig del av den tidlige opplysningstiden hvor radikal og moderat opplysning produserte to svært kontrastfylte forståelser av toleranse.⁵¹ Toleransebegrepet handlet hovedsakelig om religiøs toleranse, hvor hovedspørsmålet var hvilke religiøse grupper som skulle få lov til å praktisere sin religion, som blant annet innebar å arrangere jevnlig møter i det offentlige rom. De radikale mente at Locke var alt for snever i sin forståelse av religiøs toleranse. For Molesworth og hans likesinnede var ytringsfrihet og åndsfrihet også viktige spørsmål.

⁴⁸ Israel, *Radical enlightenment: Philosophy and the making of modernity 1650 – 1750, Democratic enlightenment: Philosophy, Revolution, and Human Rights, 1750-1790*, 2011 og *Enlightenment Contested: Philosophy, Modernity, and the Emancipation of Man 1670-175*. 2002, 2013, 2006.

⁴⁹ Margaret C. Jacob, *The radical enlightenment: Pantheists, Freemasons and Republicans*, (London: George Allen & Unwin Ltd., 1981), 79.

⁵⁰ *Ibid.*, 143.

⁵¹ Israel, *Radical enlightenment: Philosophy and the making of modernity 1650 – 1750*, 265.

John Locke

John Locke tilhørte den gruppen som Israel betegner som de moderate opplysningstenkerne og representerte en form for toleranse som var mer allment akseptert.⁵² Det toleransebegrepet som Locke representerer er utviklet innenfor et kirkelig rammeverk. Noe av kjernen i toleransebegrepet hans var religionsfrihet og det skulle eksistere en fredfull sameksistens mellom alternative menigheter og den nasjonale eller offentlige kirke. En helt grunnleggende forskjell er at Locke sitt toleransebegrep er teologisk fundert og slår fast at det er opp til hvert enkelt individ å sørge for sin egen frelse gjennom å praktisere sin religion.⁵³ Lockes toleranse dreier seg først og fremst om religionsfrihet innenfor en teologisk diskusjon og legger lite vekt på åndsfrihet og yringsfrihet. Dette er derimot verdier de radikale whigene la stor vekt på i debatten om toleranse.

Toleranse var noe som, også hos Locke, i utgangspunktet relaterte seg til individet, mens en av begrensningene ved hans begrep var at absolutt toleranse bare kunne bli gitt de som tilhører en organisert, tillatt trosretning. Når det gjelder agnostikere og deister var Locke mer vag, men de gis ikke en definert status eller frihet. En tredje begrensning i toleransebegrepet hos Locke er den kategoriske ekskluderingen av 'ateister'.⁵⁴ Enhver som benektet eksistensen av Gud kunne ikke tolereres. På denne tiden var dette en stor og bred kategori, som de ikke deltok i en anerkjent form for tilbedelse. Så lenge de ikke søkte frelse av sine sjeler, hadde de ifølge Locke i grunnen ingen rett til å bli møtt med toleranse.

Baruch de Spinoza

Spinoza og Toland sto for et toleransebegrep som ikke dreide seg om frelse, men var et filosofisk, republikansk og ikke-teologisk begrep.⁵⁵ Majoriteten av 1700-talls tenkere var ikke villige til å støtte det alternative toleransebegrepet som både Spinoza og Toland i stor grad sto for. Et krav fra de radikales side var at ånds – og yringsfrihet skulle inkludere friheten til å fremme idéer som var inkompatible med den religiøse doktrinen og idealer opprettholdt av kirken.⁵⁶ For dem var yrings – og åndsfrihet selve målet for toleranse. Ifølge Jonathan Israel

⁵² Ibid.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Ibid., 266.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid., 266, 268 -269.

danner Spinoza sitt toleransebegrep grunnlaget for de radikale opplysningstenkerne, som knyttet det primært til individuell frihet. Spinoza argumenterte for at alle burde ha frihet til å uttrykke sine religiøse syn på hvilken som helst måte de ønsket, med mindre de tilhører statsreligionen. Nettopp derfor var det viktig å begrense kirkens og religionens makt over enkeltindividets sin frihet. For Spinoza kan sannhet bare forstås gjennom fornuft på et filosofisk plan og ikke som en del av en teologisk doktrine. Derfor utgjør tanke – og ytringsfrihet, og ikke åndsfrihet (liberty of conscience) og forsamlingsfrihet, kjernen i Spinoza sitt syn på toleranse.⁵⁷

Et karakteristisk trekk ved toleranseteorien til den radikale opplysningen var et forsøk på å undergrave og diskreditere kirkelig autoritet⁵⁸ som de var svært skeptiske til. I Spinozas øyne ville det beste vært en slags filosofisk - lignende religion, basert på fornuften, uten den organiserte kristendommen som han mente utgjorde en klar begrensning på grunn av dets teologiske fundament.

Ved å sørge for at politikken ikke ble basert på absolutisme, noe som ville begrense tanke – og ytringsfriheten og i neste instans minske toleransen, ville individets frihet bli bevart og kirken kunne holdes på trygg avstand, i følge de radikale whigene. For Spinoza, og de radikale opplysningstenkerne, handler toleranse om å bevare individets frihet gjennom fornuften og gi individene muligheten til å uttrykke akkurat det de ville i samfunnet. Begrensning av kirkelig makt over individet ble et kjennetegn ved den typen toleranse som den radikale opplysningen sto for. Tendensen som Israel påpeker her, kom med full kraft med Toland, Radicati, Tindal og Mandeville. I likhet med Spinoza var deres hovedpoeng at individet er friere desto mindre det er under innflytelse av en organisert kirke.

Robert Molesworth

I de ‘radikales republikk’ som den intellektuelle kretsen rundt Molesworth gjerne ble betegnet som, er det ikke individets streben etter spirituell frelse som driver kampen for økt toleranse, slik det gjorde hos Locke og den moderate opplysningen, men heller et ønske om individuell frihet, åndsfrihet og friheten til å publisere idéer som er kontroversielle eller ‘filosofiske’, slik Spinoza tenkte seg.

⁵⁷ Ibid., 269.

⁵⁸ Ibid., 267.

I motsetning til Locke, er Spinoza og den radikale opplysningstenkingens toleranse fundert i menneskelig fornuft og ikke kirkens teologiske begrep om Gud.

Molesworth er, i likhet med Spinoza, uenig i at toleranse skal være grunnlagt på religiøs tro. Toleranse har for ham sitt opphav i fornuften til individet. Dette er noe av kjernen i toleransen til den radikale siden av opplysningstiden med Molesworth og Toland i opposisjon til Locke. For Molesworth og de radikale blir toleranse og individuell frihet utarmet når den kirkelige innflytelsen vokser, og maksimeres når kirkens innflytelse i samfunnet og politikken synker.⁵⁹

Ifølge Molesworth følger disse to tingene hverandre. Staten kan umulig kontrollere tankene til alle sine innbyggere og bør heller ikke prøve å gjøre det gjennom kirken eller av en enehersker. Konsekvensen ville være at toleransen minskes i samfunnet generelt. Ingen kan oppgi sin ånds- og ytringsfrihet og staten vil dermed mislykkes i ethvert forsøk på å utøve kontroll over sine innbyggere. Et regulert Samvelde, slik Molesworth ser det, vil innebære en toleranse som bevarer denne individuelle friheten hos innbyggerne. Nettopp derfor var det et viktig punkt for de radikale whigene hvilke retning både innenriks- og utenrikspolitikken utviklet seg under William 3. Denne individuelle friheten anså Molesworth for å være truet både på kontinentet og hjemme, blant annet fra fransk hold.

I toleranseproblematikken og diskusjonen rundt dette i tidlig opplysningstid utgjorde de radikale med Molesworth og Spinoza, et konkurrerende syn på toleransebegrepet ved å vektlegge en individuell ånds- og ytringsfrihet. Hvordan kommer denne «radikale» toleranseforståelsen til uttrykk i *An account of Denmark*? Og hvordan benytter Molesworth Danmark, England og Tyrkia som eksempler i argumentasjonen sin?

⁵⁹ Ibid., 268.

4 Eksempelets kraft

Den kommende hoveddelen av oppgaven vil ta for seg hvordan Molesworth bruker England, Danmark og Tyrkia som eksempler, i denne rekkefølgen. Før jeg går inn i selve etableringen av eksemplene, vil jeg forsøke å skissere opp den historiske tilstanden i de respektive landene for å etablere tilstrekkelige kontekstuelle rammer. I første del av analysen vil jeg undersøke hvilke virkelighet Molesworth skjærer til i sitt bilde av England som han etablerer som en slags mal. Deretter vil jeg undersøke hvordan han setter opp Danmark som en bevisst kontrast og moteksempel til England. I siste del av analysen vil jeg ta for meg Tyrkia som enda et moteksempel mot Danmark og se på hvordan Molesworth anvender Tyrkia for bevisst å konstruere et dynamisk forhold mellom de tre eksemplene. Disse vil gjennomgående bli satt i sammenheng med hans overordnede argumentasjon og politiske ståsted.

Eksempler kan virke tilforlatelige og naturlige, men som Lyons påpeker, tjener de alltid bestemte funksjoner. Eksempler er aldri tilfeldige, de er aldri «funnet», men alltid «skapt», slik Lyons formulerer det. Jeg vil bruke dette perspektivet til å vise hvordan Molesworth etablerer England som et eksempel på den forståelsen av frihet og toleranse han vil fremme og hvordan dette står i forhold til hans to andre eksempler, Danmark og Tyrkia.

Molesworth åpner altså sin redegjørelse i *An account of Denmark* med å sette opp England som et eksempel til etterfølgelse. Derfor starter jeg også her. Hva kjennetegner det England Molesworth skjærer til ut av den virkeligheten han selv står i?

4.1 England

Samveldemennene og Molesworth kan sies å stå i den republikanske tradisjonen i England som ble viktig på midten av 1600 – tallet.⁶⁰ I den kommende delen skal jeg vise hvordan blant annet en slik republikansk tankegang kommer til uttrykk, kanskje klarest, i det frihetsbegrepet Molesworth formulerer i sitt England– eksempel.

⁶⁰ Thomas Krogh, «Republikanerne». I *Historisk tidsskrift*, Oslo: Universitetsforlaget, 2010. 166 - 167.

4.1.1 En ny konge, en ny tid

Molesworth og de radikale var, som tidligere nevnt, pådrivere for The Glorious revolution i 1688 i England som satte William 3. på tronen. Hans forgjenger James 2. hadde, som i Danmark, favorisert en trosretning og forsøkt å styre både politikken og folket i retning katolisismen slik senket den religiøse toleransen. Motstand mot kongers overdrevne maktbruk var nettopp en av Molesworth og de radikale sine kjernesaker.⁶¹ Under William 3. møtes parlamentet jevnlig og opererte nokså uavhengig av kronen. Parlamentet skulle helst innkalles en gang i året og parlamentsmedlemmer skulle holdes ansvarlig for sine feiltrinn, i følge de radikale.⁶² På tross av Williams løfter om en mer tydelig liberal politikk i England, hadde ikke alle løftene blitt innfridd, noe som hadde etterlatt seg en desillusjonert whig – fraksjon. Landet var fremdeles dypt politisk splittet etter revolusjonen og inne i en turbulent (politisk) periode. Whigene sine politiske motstandere, toriene, var absolutt ikke fraværende på den politiske arenaen og fortsatte å inneha viktige stillinger på høyt nivå i engelsk politikk.⁶³ Sommeren 1689 begynte William å miste tillit til whigene og i økende grad utnevnte han tory – ministre, til stor frustrasjon for de førstnevnte. Innen utenrikspolitikken derimot, som lenge hadde vært heftig debattert i offentligheten, hadde kongen involvert England i Niårskrigen (1689 – 97) mot Frankrike på kontinentet, noe som ble regnet som en politisk seier for whigene. Konsekvensen var blant annet at militærutgiftene økte betraktelig, samt størrelsen på selve hæren.⁶⁴

Både Molesworth og de andre radikale ønsket at England skulle gjenopprette til Samveldet, slik det hadde eksistert før James 2. styrte, etter design av Cromwell. For Molesworth innebar denne styreformene både frihet og en begrensning av makten til kongen. Nettopp i denne forståelse av frihet kommer den republikanske arven tydelig til uttrykk.

⁶¹ Jacob, *The radical enlightenment: Pantheists, Freemasons and Republicans*, 65.

⁶² Robbins, *The eighteenth – century commonwealthman. Studies in the transmission, development and circumstance of English liberal thought from the restoration of Charles II until the war with the thirteen colonies*, 111.

⁶³ Pincus, *1668: the first modern revolution*, 300 – 301.

⁶⁴ Hegdalstrand, *Political language after Robert Molesworth's intervention; the discourse of history and the conception of liberty. A political debate in 1690s Europe*, 22 – 23.

I nyere idèhistorie har det som betegnes som det republikanske frihetsbegrepet blitt gjenoppdaget og framstilt som et tredje frihetsbegrep med viktige bidrag av Quentin Skinner og John Pocock⁶⁵ innenfor politisk tenkning.

Det republikanske frihetsbegrepet tilsier at frihet sees på som motstykke til vilkårlig makt eller styre. Å være fri er å ikke være avhengig av en annens vilje,⁶⁶ det vil si fravær av makt virkende på individet. Så lenge individer er objekter for kongens vilkårlige maktbruk, er de ufrie ut i fra i en republikansk forståelse av begrepet. Det motsatte av å være fri, altså ufrihet, er å være slave som innebærer å være betinget en annens vilje. Slaveri er derfor et begrep som brukes flittig av Molesworth om en generell tilstand av ufrihet. I Molesworth sin sammenheng, vil dette hovedsakelig bety å ikke være et offer for stater eller konger sin vilkårlige makt. Den republikanske tradisjon har sine røtter i senromersk statstenkning og Aristoteles sin lære om borgeren.⁶⁷ Denne tradisjonen fremhever en frihet knyttet til fellesskapet for nettopp borgeren; individet kan bare være fri i det politiske fellesskap hvor han styres av sine likemenn og ikke av en fyrste som stadig kan misbruke sine undersåtter når han ønsker det, altså frihet fra vilkårlig makt.

For Molesworth og de radikale var frihet en forutsetning for utvikling og ivaretaking av toleranse. Et hovedsyn i republikanske skrifter på denne tiden, var at det kun var mulig å være fri innenfor en fri stat. En fri stat ble definert som et fellesskap (community) hvor individets handlinger ble bestemt ut i fra viljen eller ønsket til medlemmene som en helhet.⁶⁸ Samveldet utgjorde et slikt fellesskap for Molesworth og hans meningsfeller. Derfor påpeker han: «commonwealth in its legal state of Freedom, without the necessity of a civil war once or twice every age.»⁶⁹ Samveldet i en tilstand av frihet, var et slikt fellesskap av likemenn og den eneste måten som sørget for at individets frihet ble sikret gjennom fellesskapet. En slik, nærmest ideal tilstand, ønsker Molesworth å fremstille England som eksempel på og som en slags mal for resten av verden. Europa skulle se til England for politisk råd og veiledning.

⁶⁵ Thomas Krogh, *Republikanerne*, 2010.

⁶⁶ *Ibid.*, 178 – 79.

⁶⁷ *Ibid.*, 163.

⁶⁸ Hegdalsstrand, *Political language after Robert Molesworth's intervention; the discourse of history and the conception of liberty. A political debate in 1690s Europe*, 42.

⁶⁹ Molesworth. *An account of Denmark as it was in the year of 1692*, 11.

4.1.2 Landet til etterfølgelse

Det England Molesworth skaper som eksempel i *The account of Denmark*, er av en ganske annen karakter enn et England med store militære utgifter, de radikale whigene på vikende front og en konge som var ganske lei dem. En ting er i midlertidig sikkert i følge Molesworth; med William 3. har toleransen i landet økt og fått bedre vilkår. Bildet Molesworth skaper av sitt hjemland er et land hvor alt var verre tidligere, at James 2. sin politikk hadde fordervet folket og ikke gavnet noen: «our late kings half undid us, and bred us up as narrow spirited as they could, made us consider ourselves as proscribed from the World».⁷⁰ 'De tidligere' konger som Molesworth omtaler her sikter hovedsakelig til James 2., men er i prinsippet alle sterkt religiøse konger som kan skape ubalanse mellom de politiske organene og institusjonene i samfunnet. Det han indirekte kommuniserer er at det Samveldet han mener William har brakt tilbake, og dermed friheten, er grunnen til at folket ikke lenger oppdras til å bli intolerante og trangsynte. England styres ikke lengere etter en konservativ politikk som nærer fordommer, men heller ut i fra en liberal whig – politikk med stor grad av tankefrihet uten særlig grad av kontroll fra kongen eller kirken.. Et sterkt uavhengig parlament er et viktig element for at dette skal være mulig. På tross av at William 3. i tiden etter revolusjonen etter hvert ansatte flere tory – politikere i viktige stillinger, får vi et bilde av en mørk fortid med en konge som nesten ødela landet han regjerte. James 2. 'half undid us' som Molesworth sier. På slutten av 1600 – tallet og utover på 1700 – tallet hadde imidlertid kirken i realiteten begynte å miste sitt monopol på folks åndsliv. Etableringen av en presbyteriansk kirke i Skottland var et uttrykk for dette, selv om det provoserte den etablerte engelske kirke.⁷¹ Radikale religiøse meninger ble også i høyere grad uttrykt i offentligheten.⁷² Molesworth velger å ikke nevne dette, men former beskrivelsen av England som et eksempel på at det hele dreide seg om et kongebytte og at det derved ikke hadde noe å gjøre med kirkens allmenne svekkelse og maktreduksjon. I Molesworth sitt argument blir James 2. sydebukken som viser at når konge og kirke (religion) for tett sammenfiltres blir resultatet åndelig forfall og et 'narrow spirited' folk.

⁷⁰ Ibid., the preface, 12.

⁷¹ Hegdalstrand, *Political language after Robert Molesworth's intervention; the discourse of history and the conception of liberty. A political debate in 1690s Europe*, 23.

⁷² Ibid.

Konstruksjonen av dette bakteppet gir Molesworth, i neste omgang, muligheten til å fremstille Englands nåværende tilstand i et langt mer positivt lys. Det fremkommer tydelig at det er Williams fortjeneste at England igjen har nådd sin naturlige status og gamle høyder etter maktskiftet: «present matters are otherwise; we have a prince that has raised us to our natural station, the eyes of most part of the world are now upon us, and take measures from our councils».⁷³ Tilstanden i landet er en ganske annen nå, i følge Molesworth. England har tatt tilbake sin rettmessige plass og posisjon som forbilde i verden. For Molesworth og de radikale var landets mest 'naturlige tilstand' «commonwealth in its legal state of Freedom».⁷⁴ Som tidligere nevnt, innebar et slik Samvelde at individet styres av sine likemenn. De radikale whiggene frontet forståelsen av at individuell frihet sikres gjennom det politiske fellesskapet i Samveldet. Uten Samveldet på plass, og en redusert kirkelig makt, kunne ikke toleransen få fritt spillerom fordi den var avhengig av en stor grad av ånds- og ytringsfrihet for individet. Nettopp derfor er det så viktig for Molesworth å fremstille England som Samveldet i sin frieste og reneste form som innebærer en (religiøs) toleranse som er bygget på fornuften og ikke på teologien. England sin naturlige tilstand er nettopp denne tilstanden av et svært fritt Samvelde hvor absolutisme ikke har fått kneble toleransen i form av lite tankefrihet, altså et samfunn styrt etter grunnleggende whig - prinsipper. Det var nettopp

“King James’s attempts to bring in popery were the principal thing which rescued our Liberties from being entirely swallowed up; there seeming in his reign > < a general tendency towards Slavery, which would scarcely have been vigorously enough opposed, had he left the business of Religion untouched”.⁷⁵

James sitt forsøk på å bruke katolisismen som et verktøy for å øve kontroll over tankefriheten i England, var det elementet som i siste instans faktisk reddet friheten i landet. James sitt ensidige fokus på katolisismen ga nemlig folket og politikerne i landet en sak å gjøre opprør mot, fordi de så at toleransen ble innskrenket.

⁷³ Molesworth, *An account of Denmark as it was in the year 1692*, the preface,13.

⁷⁴ Ibid., 11.

⁷⁵ Ibid., 259.

4.1.3 Kampen på kontinentet

Kampen for økt toleranse og frihet foregikk ikke bare internt i England for Molesworth og de radikale, den var en del av en større europeisk debatt. Mangelen på toleranse i Danmark inngikk i et videre problemkompleks i europeisk sammenheng. Molesworth identifiserer at dette kommer særlig til uttrykk i Frankrike og i det franske forsøket på å spre absolutismen til andre land i Europa. Det sistnevnte var en reell bekymring innad i de radikales rekker på dette tidspunktet⁷⁶ og Englands utenrikspolitiske posisjon er derfor nødvendig å bruke litt plass på. De radikale whigene og Molesworth anså altså Frankrike som en trussel som det var nødvendig å sette en stopper for så raskt som mulig. Utenrikspolitikken til England i forholdet til Frankrike er et tema som hele tiden ligger under Molesworth sin eksempelkonstruksjon i *An account of Denmark*. Frankrike er ifølge han intet mindre enn et forferdelig sted, som bare har ført til skade i Europa: «the French tyranny has forced upon the world.»⁷⁷ Tyranniet Molesworth sikter til her er den franske kongens enevelde og den politikken han førte ovenfor mindre religiøse fraksjoner. Forfølgelsen av religiøse grupper i Frankrike hadde skremt både England og andre land i Europa. De radikale fryktet at en lignende absolutisme og intoleranse kunne utvikle seg i England. Derfor var det viktig å bruke tilstrekkelig med midler på militære styrker, men aller viktigst var det å arbeide for en høy grad av toleranse og frihet hjemme i England, samtidig som de førte en sterk utenrikspolitikk på kontinentet.

Også på det utenrikspolitiske området hadde regimeskiftet etter revolusjonen hjulpet, i følge Molesworth. Takket være William har England igjen både en rett og en posisjon til å blande seg i affærer på kontinentet, det vil i første rekke si kampen mot Frankrike: «His Majesty has procured us by his accession to the crown, that we make a greater figure in the World than formerly; we have more foreign alliances < > and have a right to intermeddle in the Affairs of Europe, beyond what we ever pretended to in any of the preceding reigns.»⁷⁸ Når Molesworth sier at med Williams tiltredelse som konge gjør England ‘en bedre figur i verden enn tidligere’ sikter dette til det historikeren Pincus kalte for «blue – water policy», altså whigenes

⁷⁶ Hegdalstrand, *Political language after Robert Molesworth's intervention; the discourse of history and the conception of liberty. A political debate in 1690s Europe*, 33.

⁷⁷ Molesworth, *An account of Denmark as it was in the year 1692*, 126.

⁷⁸ *Ibid.*, 12.

motstand mot toriene sin utenrikspolitikk som de anså for å være proteksjonistisk og som et nederlag i kampen mot Frankrike sin spredning av absolutisme og intoleranse i Europa.

En av England sine ansvarsområder, i følge Molesworth og de radikale, burde være å stoppe Frankrike med et sterkt forsvar på kontinentet. Det kan de kun gjøre så lenge de er «a greater figure in the world», altså så lenge de har utenrikspolitikk som en stormakt. For Molesworth er dette en av de viktige elementene som han skjærer til i bildet av England; nettopp takket være William er England igjen blitt den ledende nasjonen de radikale alltid anså landet for å være på kontinentet og det er blitt restaurert til gammel storhet. I den engelske politiske debatten på slutten av 1600 - tallet, og i England generelt, var utenrikspolitikk et viktig tema hvor både de radikale whigene og toryene sloss om å få innflytelse.⁷⁹ Toryene ville at England skulle trekke seg tilbake og heller konsentrere seg om innenrikspolitiske spørsmål, mens whigene på sin side så på England som en viktig kraft for å stoppe fransk innflytelse på kontinentet. I Molesworth sine øyne hadde Danmark falt og den opprinnelige franske absolutismen hadde for alvor fått fotfeste i landet etter 1660. Dermed mente han det var Englands oppgave å sørge for at dette ikke skjedde flere steder og beskytte friheten mot absolutismens fremgang i Europa. Det er også derfor Molesworth trekker frem dette med «the affairs of Europe» og at Englands status i verdenssammenheng har gitt dem rett til mer eller mindre direkte å blande seg i andre land sine politiske spørsmål.

Oppsummering. I denne delen har jeg vist hvordan Molesworth konstruerer England ut i fra sitt politiske ståsted som et eksempel på et fritt og tolerant samfunn med stor grad av frihet for individet til å fremme radikale tanker og ytringer. Akkurat slik Molesworth og de radikale slåss for på den politiske arenaen. Tiden under James 2. fremstiller han som trangsynt og intolerant, men med Williams whig – vennlige politikk har derimot England igjen inntatt posisjonen Molesworth mener England naturlig har. De har fått den posisjon som de trenger for å sloss mot Frankrike og den franske innflytelsen på kontinentet i retning av absolutisme, noe som ville innebære mindre menings- og ytringsfrihet for individet og (dermed) mindre toleranse. Det England Molesworth skjærer ut, er det England de radikale lengtet tilbake til på slutten av 1600 – tallet i England.

⁷⁹ Pincus, 1668: *the first modern revolution*, 305, 307 – 8.

4.2 Danmark

Molesworth bygget som tidligere nevnt beskrivelsen av Danmark på sine observasjoner fra tiden da han var ambassadør i landet for William 3. i perioden 1689 – 92. På bakgrunn av betraktningene han gjorde seg presenterer Molesworth Danmark som et moteksempel, nærmest et skrekkeeksempel, i kontrast til England. Kritikken mot Danmark er et gjennomgående tema i boken, med skattepolitikk og jordbruk som store tema, men det er tapet av den gamle gotiske konstitusjonen i 1660 som Molesworth virkelig ikke kan tilgi danskene. Før jeg tar for meg dette punktet skal jeg redegjøre for tilstandene i Danmark under eneveldet på denne tiden. Deretter skal jeg undersøke hvilke aspekter Molesworth velger å løfte frem i sin beskrivelse av Danmark.

Hvordan konstruerer Molesworth Danmark som et eksempel på intoleranse ut i fra sitt politiske ståsted?

4.2.1 Eneveldets tid

I 1660 ble som kjent adelsstyret i Danmark erstattet av enevelde. Maktsentraliseringen i kongens person ble ytterligere styrket i 1665 med en formell utstedelse av Kongeloven som slo fast at han skulle både gi lovene, utøve makten og være den øverste dommer. Antall embedsmenn økte og det fantes ingen organer som var uavhengige av kongen. Han regulerte samfunnet i stort og smått og hadde en betydelig interesse for militærmakt. Nederlag i en rekke kriger i perioden fra 1625 - 1660 gjorde at kong Fredrik 3. hadde opparbeidet seg en høy krigsgjeld som måtte håndteres. Nedbetalingen av denne gjelden ble blant annet finansiert ved å heve skattenivået betraktelig. Skattetrykket for bøndene under eneveldet ble definitivt hardere enn det hadde vært tidligere.⁸⁰ Samtidig slukte militærvesenet langt over halvparten av skatteinntektene til kongen.⁸¹ For å styrke sin autoritet brukte han kirken til å skape et lydige folk, som allerede var hengivne ovenfor sin konge.

Dette systemet varte frem til 1849 i Danmark. Dets kjerne var den absolutte kongemakten, men den ble i en viss grad temmet av byråkrati og ulike sedvaner.

⁸⁰ Holdt, *Robert Molesworth og hans bok «An account of Denmark as it was in the year 1692»: Et innlegg i den politiske strid i 1690 – årenes England*, 25.

⁸¹ *Ibid.*, 21.

Kongeloven som formelt innførte enevelde i 1665 er det første punktet Molesworth bruker betraktelig med plass på i sin konstruksjon av Danmark som eksempel. Hendelsesforløpet og dramatikken i stenderforsamlingen mellom de adelige og borgerskapet, som resulterte i denne konstitusjonelle endringen til enevelde i 1660, beskrives inngående. Slik Molesworth fremstiller det gikk kirken og borgerskapet sammen med kongen og bestemte seg for å danne en allianse mot de adelige, i den hensikt å presse adelen til å overføre ubegrenset makt til kongen ved en konstitusjonsendring og slik gjøre han til en absolutt monark. De lyktes, og i januar ble det utstedt en formell erklæring, kalt 'suverenitetsakten' eller 'enevoldsarveregeringsakten', fra det nye regimet som kongens undersåtter måtte signere.⁸² I følge Molesworth sverget de også sin troskap til kongen.⁸³

Detaljene rundt forhandlingene og selve prosessen er viet et helt kapittel i midten av teksten til Molesworth.⁸⁴ I hans bilde av Danmark er det på dette tidspunktet den forkastelig absolutistiske politikken slår rot og utvikler seg, før den blir formelt nedfelt i 1665. Sterk motstand mot absolutt monarki var, som tidligere vist, et av hovedpunktene som kjennetegnet Molesworth og de radikale, fordi det reduserte tanke – og ytringsfriheten.

Fordi Molesworth gir denne hendelsen såpass mye oppmerksomhet i sin presentasjon av Danmark blir den en viktig, om ikke dominerende, del av bildet av landet og den politiske virkeligheten han lager. I Molesworths fortelling starter den fatale utviklingen med disse hendelsenene. The Glorious revolution i 1688 var det som i Molesworth sin argumentasjon forhindret at den samme utviklingen fant sted i England og, han fremstiller det slik at revolusjonen indirekte viser behovet for en sterk skepsis mot absolutt monarki.

Overgangen fra den gamle gotiske konstitusjonen til enevelde i Danmark er tilsynelatende en konstitusjonell endring som i realiteten ikke fører noe nytt med seg. Molesworth vil på sin side vise at det er en annen virkelighet som ligger bak. Han hevder at det det egentlig dreier seg om, er at i det øyeblikket parlamentsmedlemmene samtykker til å overføre makt til kongen mister danskene sin frihet, til og med uten å yte noe særlig motstand. For Molesworth handler konstitusjonsendringen i 1660 derved om kampen om individets frihet.

⁸² Hegdalstrand., *Political language after Robert Molesworth's intervention; the discourse of history and the conception of liberty. A political debate in 1690s Europe*, 24.

⁸³ Molesworth, *An account of Denmark as it was in the year 1692*, 60 – 61, 70.

⁸⁴ *Ibid.*, 49 – 74.

Erklæringen var ikke kun en erklæring, men som han sier i virkeligheten «three days time was requisite to prepare Matters for that fatal hour, where in they were to make a formal Surrender of their Liberty».⁸⁵ Molesworth har, som nevnt tidligere, et republikansk frihetsbegrep som innebærer at individets frihet kun var mulig å bevare i det politiske fellesskapet. Han og de radikale var tilhengere av maktfordelingsprinsippet og mente at maktkonsentrasjon i ett politisk organ innebar en risiko for å korrumpere.⁸⁶ Oppsto det strid mellom den utøvende makt (kongen) og den folkevalgte lovgivende forsamlingen, var det den sistnevnte som skulle ha det siste ordet. Molesworth så for seg at stenderforsamlingen i Danmark og parlamentet i Storbritannia skulle ha en lignende funksjon. At han bruker betegnelsen 'parlamentet' om stenderforsamlingen i Danmark, viser i seg selv et ønske om at den skal ha samme funksjon som de radikale i England ville at parlamentet skulle ha i forhold til William 3.

Whigene og de radikale ville at Overhuset, kongen og Underhuset i Storbritannia skulle være uavhengige av hverandre slik at de kunne utøve gjensidig kontroll over motparten og forhindre at ett organ ble dominerende.⁸⁷ Den lovgivende, utøvende og dømmende makt skulle i følge Molesworth altså være fordelt på ulike organer, samtidig som det måtte eksistere en maktbalanse dem imellom som sikret uavhengighet. En fordeling av makt var nødvendig for å opprettholde denne balansen, fordi man risikerte at friheten gikk tapt hvis en av dem vokste seg sterkere enn sine motparter.⁸⁸ I Danmark sitt tilfelle, mente Molesworth at ansvaret lå på adelen for å beskytte denne friheten på vegne av folket som helhet.

På denne bakgrunn fremholder Molesworth at det danske folk gjennom adelens nederlag i stenderforsamlingen ikke bare gir fra seg rettigheter, men selve friheten. Når borgerskapet, kongen og geistligheten inngikk alliansen mot adelen, ble maktfordelingen som den gamle gotiske konstitusjonen hadde sikret mellom de tre organene, ødelagt og maktbalansen brutt. Stenderforsamlingen mistet sin tidligere korrigerende funksjon og muligheten til å holde et øye med kongen, noe som førte til at innbyggerne mistet sin frihet.⁸⁹ Friheten var kun sikret så lenge det var en sterk stenderforsamling som møttes jevnlig og som holdt kongen i sjakk for å sikre at han ikke kunne øke sin makt over innbyggerne.

⁸⁵ Ibid., 70.

⁸⁶ Hegdalstrand, *Political language after Robert Molesworth's intervention; the discourse of history and the conception of liberty. A political debate in 1690s Europe*, 27.

⁸⁷ Holdt, *Robert Molesworth og hans bok «An account of Denmark as it was in the year 1692»: Et innlegg i den politiske strid i 1690 – årenes England*, 42.

⁸⁸ Ibid., 40.

⁸⁹ Ibid., 42.

Ved å la seg tvinge av alliansen mellom konge, borgerskap og geistlighet hadde adelen ifølge Molesworth sviktet sin oppgave med å sikre at folket ikke var underlagt vilkårlig makt fra kongens side. På 1600 – tallet var det dog en generell tendens mot en økning av adelens innflytelse og de kunne i realiteten fungere som opposisjon i forhold til kongemakten. På tross av dette legger Molesworth tydelig skylden på adelen for at maktbalansen var blitt brutt i Danmark.

Han mente at adelen kunne ha forhindret omveltningen i 1660 hvis de hadde gjort sin nasjonale plikt ved å innta en kritisk posisjon ovenfor kongen og hans tilhengere.⁹⁰ Grunnen til at de ikke gjorde dette var at kongen hadde kontroll over hæren som han brukte som våpen for å presse adelen, sammen med borgerskapet og kirken:

“To give up at once their beloved power, and submit their necks to a heavy yoaik, was an intolerable grievance: but they saw they were no longer the masters; the commons were armed, the army and clergy against them; and they found now too late, that which the day before they had considered only as the effort of an unconstant giddy multitude, was guided by wiser heads, and supported by encouragements from court; nay possibly by some of their own body: they suspected each other, and no man knew whether his next Neighbour was not in the Plot against the Publick Liberty”.⁹¹

Konsekvensen av dette var at adelen ikke klarte å avverge det Molesworth her betegner som en sammensvergelse mot friheten. Han former altså denne virkeligheten til å bli et eksempel som dreier seg om et av hovedprinsippene innenfor de radikales syn på parlamentet sin rolle i den politiske tenkningen. Den nye eneveldige konstitusjonen blir ikke kun en formell overgang til enevelde, men eksempel på en fatal vending som koster det danske folk friheten. Som tidligere nevnt var de radikale i England sterkt imot absolutt monarki i enhver form. Etter endringen fra et fungerende aristokrati til et absolutt monarki i Danmark, fikk også borgerskapet erfare at «The Commons have since experienced, that the little finger of an absolute prince can be heavier then the loyns of many Nobels.»⁹² Hånden eller fingeren til en absolutistisk konge som Molesworth sier her, kan i realiteten være langt mer tyngende enn presset fra noen adelige.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Molesworth, *An account of Denmark as it was in the year 1692*, 61-62.

⁹² Ibid., 73.

4.2.2 Kirken

I følge Molesworth var altså friheten i Danmark tapt etter innføringen av enevelde. Den institusjonen som kanskje hadde det største ansvaret for den åndelige ensrettingen som fulgte, og som førte til lav grad av toleranse, var kirken. Molesworth tegner kirken som den egentlige vinneren i prosessen i 1660 og etablerer kirken bevisst som en viktig del av sin eksempelkonstruksjon av Danmark som kontrast til England. Prestene blir fremstilt som de store manipulatorene av folket og kirken som en institusjon som sløvet ned befolkningen i landet. Han former beskrivelsen av dette slik at det passer godt inn i hans overordnede konstruksjon av eksempelet Danmark.

Presteskapet var i utgangspunktet godt likt i Danmark og ved å tilslutte seg kongen greide de geistlige å holde på makten de hadde opparbeidet seg. Enhver form for sterk kirke så Molesworth og de radikale som en trussel mot toleranse, fordi presteskapet kunne snevre inn tankefriheten ved å manipulere kronen. Kongen beskyttet geistligheten:

“The clergy had a further drift in this change of government; for having been hitherto kept under by the nobility, they forecasted to have no other Superior but the King, whose new authority they engaged to maintain by the influence they had on the consciences of the people; expecting with reason the like favour and protection from the King, together with an increase of their power; since he was in a great measure obliged to them for his own; and the benefits were likely to be mutual for the future, the one having the force, the other the tie of religion in their possession”.⁹³

Det oppsto altså et gjensidig fordelaktig interesseforhold mellom kongen og geistligheten som lot geistligheten holde på innflytelsen de hadde over folket. Kirkens innflytelse over folkets ‘samvittighet’, som Molesworth betegner det som, var spesielt skadelig fordi det særlig var tankefriheten som var en nødvendig forutsetning for tilstedeværelsen av toleranse. Kirken var med andre ord i posisjon til å kunne påvirke og manipulere innbyggerne slik de ville og dermed samtidig redusere tankefriheten. Konsekvensen var at folket intellektuelt «all are of one mind»⁹⁴ og preget av en åndelig ensretting ut ifra doktrinen kirken vedholdt. Motstanden Molesworth tilkjenner i sin beskrivelse av Danmark grunner dessuten i at de radikale selv hadde erfart de negative konsekvensene av at kongemakten og religion ble sammenblandet i

⁹³ Ibid., 55.

⁹⁴ Ibid., 250.

hjemlandet, og han anså dermed i utgangspunktet kirkens avhengighetsforhold til danskekongen som svært problematisk.

Molesworth gir kirken en svært strategisk sterk posisjon i sin konstruksjon av Danmark og slik skaper han et bilde av en virkelighet hvor kirken har et velegnet utgangspunkt for å utøve en innflytelse som i sin konsekvens bidro til en tilstand av åndelig og intellektuelt forfall. Kirken utnytter så denne situasjonen og Molesworth beskriver hvordan få er så «absolutely governed by the priests in matter of conscience as they are here»⁹⁵. Kirken har sørget for at folket følger dem i alle saker som angår samvittigheten. Molesworth konstruerer bevisst Danmark som et eksempel på en tilstand hvor befolkningen følger den kirkelige autoritet i ett og alt. Ved å rette leserens oppmerksomhet mot hvordan kirken trekker i trådene bak kulissene, skjærer han til en virkelighet hvor kirkens innflytelse har ført til totalt forfall i befolkningen som tilsynelatende har mistet enhver form for kritisk sans. Tilstanden i Danmark bruker Molesworth konkret til å illustrere hvorfor det er politisk viktig å begrense kirkens makt, noe de radikale i England jo var svært opptatt av. Med sine tette bånd til hoffet og oppmuntring derfra, er kirken det organet som i utgangspunktet begynte å spre blind lydighet og ufrihet:

“Thus this great affair was finished, and the kingdom of Denmark in four days time changed from an estate little differing from aristocracy, to as absolute a monarchy as any is at present in the world<>The clergy, who always make sure bargains, were the only gainers in this point; and are still much encouraged by the court, as the instruments that first promoted, and now keep the people in a due temper of slavery; the passive obedience principle riding triumphant in this unhappy kingdom”.⁹⁶

Som vi husker, tilsier Molesworth sitt republikanske frihetsbegrep at individet ble styrt av likemenn, og at det derved er fravær av en form for vilkårlig makt. Det motsatte var slaveri. I sitatet påpeker han at folket holdes i en form for ufri tilstand av kirken blant annet ved at avvikende synspunkter blir undertrykt. Dermed er det ikke bare en fyrste eller konge, men også kirkens vilkårlige makt innbyggerne utsettes for. Nettopp dette betegner Molesworth som en slags slave – tilstand, kjennetegnet av blind lydighet. Kirken i Danmark fikk en posisjon med mulighet til å spre ‘prinsippet om blind lydighet’ slik at dette ble dominerende og som han påpeker; ‘triumferende rir kongeriket’.

⁹⁵ Ibid., 251.

⁹⁶ Ibid., 74.

Det åndelige forfallet kirken hadde forårsaket hadde fjernet enhver form for opprør eller mulig motstand i befolkningen⁹⁷ og ført til at en særdeles middelmådighet får råde.

Konsekvensen er at opprørske holdninger eller radikale tanker ikke lenger ser ut til å være tilstede eller kommer til uttrykk i befolkningen generelt, i følge Molesworth. Indoktrineringen har gått så langt i Danmark, at: "I never knew any country where the minds of the people were more of one caliber and pitch than here; you shall meet with none of extraordinary parts or qualifications < > you see no enthusiasts, mad – men, natural fools, or fanciful folks."⁹⁸

Kirken har gjort en så grundig jobb at entusiastene og 'fargerike folk', som Molesworth kaller dem for, ikke lenger tolereres og har blitt presset ut av samfunnet, som ellers holder seg til den jevne vei «every one keeps the ordinary beaten road of sense.»⁹⁹ Når individer med avvikende meninger ikke blir tolerert, fordi alle er del av én meningsretning og holder seg til den samme «middelmådighetens vei», er det fordi den religiøse toleransen ikke er basert på fornuft, men heller på kirkens doktrine. Det er kirkens makt over folks tenkning Molesworth og vil bryte ned og dermed forhindre en slik åndelig ensretting som har funnet sted i Danmark. Kirkens store påvirkningskraft på vanlige innbyggere var både han og andre samveldemenn imot. Kirken hadde i deres øyne ikke noe å gjøre med verken med regjeringens anliggende eller folks tankefrihet.¹⁰⁰

For Molesworth er ikke dette bare en situasjonsbeskrivelse av hverdagspolitikken, men en svært alvorlig tilstand som fører til at toleransen synker som følge av kirkens monopol på tankefrihet og bånd til kronen. Han gjør dette til en svært viktig del av eksempelkonstruksjonen og den virkeligheten den inneholder. Danmark blir et svært negativt moteksempel til England, og dette moteksempellet anvender Molesworth for å vise hvor galt det kan gå hvis en whig – politikk ikke sørger for å begrense kirkens makt, en makt som kan føre til intellektuelt forfall i befolkningen.

Oppsummering. I denne delen har jeg vist at det bildet Molesworth skjærer ut av Danmark starter med overgangen til enevelde i 1660, som han presenterer som en kamp som egentlig handler om friheten til det danske folk som det er adelens oppgave å beskytte for å bevare toleransen. Den mister de og går inn i en tilstand av 'slavery', altså ufrihet. Videre setter Molesworth bevisst opp et bilde av kirken som utnytter situasjonen og som underbygger en

⁹⁷ Ibid., 251.

⁹⁸ Ibid., 257.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Jacob, *The radical enlightenment: Pantheists, Freemasons and Republicans*, 65.

åndelig ensretting som de utvikler til en blind lydighet i folket, for å holde dem under kontroll. Resultatet er at radikale eller avvikende meninger ikke lenger blir tolerert. I eksempeldynamikken Molesworth skaper fungerer Danmark ikke bare som et moteksempel til England, men også som en advarsel til engelskmennene i toleransespørsmålet.

4.3 Tyrkia

Hittil har jeg vist hvordan Molesworth i første omgang fremstiller England som en slags mal eller et forbilde når det gjelder toleranse og frihet og Danmark som et konkret moteksempel. Danmark er skyggesiden til England, baksiden av medaljen. I tillegg til sin funksjon som eksempel, fungerer beskrivelsen av det danske styresettet samtidig som et skrekkscenario overfor England. Landene får sin funksjon som eksempler i kraft av at de utgjør motsetninger til hverandre. I denne delen av analysen skal jeg undersøke hva slags bilde av Tyrkia Molesworth presenterer for leseren. Tyrkia er på mange måter elementet som binder den overordnede strukturen av eksempler sammen og dermed skapes en dynamikk innad i hans analyse. Påstanden til Molesworth i konklusjonen av *An account of Denmark*, er at selv tyrkerne har det bedre enn danskene. Hvilken forståelse av Tyrkia ligger i denne kritikken fra Molesworths side? Hvordan fremstiller han Tyrkia som enda et moteksempel til Danmark som en kalkulert del i den overordnede eksempelstrukturen de tre landene utgjør?

I Europa, er 'tyrkeren' i tidlig moderne tid både blitt sett på som en fryktelig barbarer og erobrer og samtidig som en fleksibel, åpen og dynamisk figur. Det kristne Europa både hatet og fryktet dem.¹⁰¹ På en annen side kunne 'tyrker' rett og slett bety muslim. Denne sammensattheten førte dermed også til en rekke ulike tolkninger. Innenfor operaens verden kunne man finne en barmhjertig og tolerant tyrker¹⁰² som minnet lite om den blodtørstige og farlige krigeren de kristne fremstilte folkeslaget som. På 1700 – tallet ble bildet av tyrkeren en stabil og etablert figur¹⁰³ i dikotomi til den opplyste europeer. Fremtoningen til tyrkeren på 1600 – tallet var derimot bygget på empiriske data og observasjoner som viste både positive og negative sider ved det Ottomanske riket. Bildet av tyrkeren i disse beretningene gjenspeilet

¹⁰¹ Holdt, Robert Molesworth og hans bok «*An account of Denmark as it was in the year 1692*»: Et innlegg i den politiske strid i 1690 – årenes England, 32.

¹⁰² Erling Sandmo, "Despots, Triangles, and Bass drums: Orientalism on the operatic stage in Gustav 3's Stockholm", I *The Opera Quarterly*, Vol. 28, 2013.

¹⁰³ Asli Cirakman, "From Tyranny to Despotism: The Enlightenment's unenlightened image of the Turks", I *International journal of Middle East studies*, Vol. 33, No.1, 2001, 1. <http://www.jstor.org/stable/259479>

ståstedet til forfatteren, de var fleksible og mangfoldige.¹⁰⁴ I tillegg bar de preg av å være personlige observasjoner. Tyrkeren som figur på 1600 – tallet var omskiftelig og ustabil, i stadig forandring. Molesworth sin beskrivelse av Tyrkia og deres politikk overfor landene de hadde erobret viser noe av nettopp dette.

Bildet av tyrkeren som Molesworth har valgt å presentere har fremdeles noe av denne dynamiske siden med både positive og negative trekk, kanskje med en hovedvekt på de positive. I *An account of Denmark* lar han ikke kun den mørke, skrekkelige tyrker tre frem, men en lysere og mildere skikkelse kommer også til syne, en skikkelse med en nærmest pragmatisk tilnærming til toleranse. Å fremstille Tyrkia i et positivt lys tjener Molesworth sin argumentasjon om at selv tyrkerne har det bedre enn danskene, og slik svartmaler han Danmark ytterligere. Både hensikten bak og hva han velger å fokusere på er derfor ingen tilfeldighet.

4.3.1 Den milde barbarer

Molesworth starter utformingen sin av Tyrkia som eksempel med å gi tyrkerne trekk som viser at de er rettferdige og tolerante erobrere. Det ligger under teksten at han til en viss grad hadde forventet en mer brutal fremgangsmåte, men tyrkerne «have a sort of barbarous right to use them ill; yet they never persecute them upon account of conscience».¹⁰⁵ Tyrkerne har altså både retten og muligheten til å behandle folket i landene de har erobret dårlig, som Molesworth sier en ‘slags barbarisk rett’. På tross av dette utføres ingen henrettelser på ‘samvittighets – grunnlag’. I sin aller enkleste form vil dette si at de ikke tar livet av individer som avviker i en eller annen form fra deres trosretning eller verdisystem, altså blir ikke radikale eller annerledes tanker blant de innfødte slått ned på.

I Molesworth sin overordnede argumentasjon blir nettopp dette punktet noe av kjernen i hans tilskjæring av Tyrkia som eksempel. Når han løfter frem dette skaper han et bilde av at Tyrkia praktiserer den toleransen som er mangelfull eller nærmest fraværende i Danmark, fordi Tyrkia ikke har en instans som prøver å kontrollere de innfødtes samvittighet eller tankefrihet med straffer, slik tilstandene var i Danmark med en sterk kirke. Tyrkerne bedriver ikke en intellektuell ensretting som fører til åndelig forfall, men tolererer heller avvikende

¹⁰⁴ Asli Cirakman, *Sir Paul and his influence on the 18th century thought on the turks, I Historical image of the turk in Europe: 15th century to the present: Political and civilizational aspects*, Red., Mustafa Soykut, (Istanbul: the isis press, 2003), 226.

¹⁰⁵ Molesworth, *An account of Denmark as it was in the year 1692*, 262.

synspunkter, fremholder Molesworth. Konsekvensen av denne pragmatiske tilnærmingen er at toleransen øker fordi tanke – og ytringsfriheten ikke er truet.

Tyrkia tegnes dog ikke like positivt som England på dette punktet, engelskmennene er jo ikke barbarere. Men han presenterer en virkelighet som i alle fall er bedre enn Danmark når det gjelder toleranse og hvor det å ha radikale meninger ville hatt langt større konsekvenser enn i de tyrkiske styrtede landene. Som vist tidligere, er det i Danmark ikke engang tegn til en åndsfrihet for ytringer som bryter med kirkens dominerende synspunkter og dens kontroll på folket. I Tyrkia-eksempelet til Molesworth lever de innfødte under kontroll av barbarere, med det er tolerante og rettferdige barbare. Som eksempel er altså ikke Tyrkia bare negativt, men langt mer fleksibelt og innebærer som sitatet viser også positive trekk, som var en del av tyrkeren som figur på 1600 – tallet.

Molesworth er altså ikke ukritisk positiv til alle tyrkiske praksiser. En ting han tar tydelig avstand fra i sin beskrivelse, er ordningen med å ta barna fra kristne foreldrene i ung alder. Han beskriver det slik: «The forcing away children from the poor christian parents, is accounted a great hardship, though it be for the wordly profit and advancements of those children.»¹⁰⁶ Hvorvidt dette var en utstrakt praksis i det ottomanske riket, får vi imidlertid ikke vite noe om. Uansett påpeker Molesworth at han anser dette for å være et 'hardship', altså en dårlig eller i det minste uheldig praksis, selv om det i utgangspunktet gjøres for barnas beste. Hensikten er å gi barna muligheter for fremgang eller å styrke potensialet (advancement) og gjøre dem kjent med verden (wordly profit). Sistnevnte beveggrunn kan også handle om at de vil sikre imperiet og rekruttere fremtidige soldater. Gode intensjoner til tross, så beskriver Molesworth dette som en tung byrde, en praksis fra tyrkernes side som fortjener betegnelsen 'hardship'. Han innrømmer altså her at Tyrkia og dermed tyrkeren som figur, ikke er noe utelukkende positivt. Det kunne han ha gjort for å styrke sitt argument mot Danmark, men han skjærer ut et mer balansert og dynamisk bildet av Tyrkia. Men også hans beskrivelser av den negative praksisen gjøres på en slik måte at det passer inn i hans fremstilling av Tyrkia som et bedre alternativ enn Danmark. Den tyrkiske praksisen med å ta barna i kristne familier fra foreldrene er faktisk en bedre praksis satt opp mot Danmark der foreldre i følge Molesworth ikke gis mulighet å oppdra barna på en god måte og sunn måte. Han sier det tross alt er «far less mischief to deprive parents of their sons and daughters, in order to maintain them well, then to leave a heavy charge upon their hands, after taking away

¹⁰⁶ Ibid., 263.

the possibility of nourishing and educating them.»¹⁰⁷ I følge Molesworth er altså ikke praksisen i seg selv nødvendigvis heldig, men det er tross alt verre og en mindre grad av ‘mischief’, som han sier, ikke å gjøre det. Når hensikten bak er å ta vare på barna på en god måte, er dette bedre enn å ‘gi foreldrene en tung byrde’; en byrde ettersom foreldrene i motsatt fall ikke ville hatt muligheten til å gi barna utdanning og holde dem friske. Det ligger under fra Molesworths side at han sikter til Danmarks absolutistiske politikk og harde skatter når han snakker om ‘den tunge byrden på deres hender’. Der var tilstandene og levevilkårene for en vanlig husholdning så harde at det rett og slett ikke ville være mulig å beholde barna, samtidig som de gav dem nok mat, en god utdanning og rett og slett greide å ta vare på dem. Molesworth konstruerer bevisst Tyrkia som et moteksempel opp mot Danmark, hvor det i følge han var slik at mange bønder i realiteten ikke hadde nok ressurser til å ta vare på hele familien som en konsekvens av eneveldets politikk etter 1660. Tyrkias praksis er ikke god, men den er i det minste bedre enn tilstandene i Danmark, er Molesworths sitt klare budskap. Tyrkia gis funksjonen som moteksempel i kraft av å speile det som ikke er mulig i Danmark og dette støtter opp under argumentasjonen om at selv i Tyrkia har de det tross alt bedre enn i det danske eneveldet.

I følge Molesworth er det ikke bare den omtalte barneoppdragelsen, som tross noen mangler, Tyrkia har løst på en mer tilfredsstillende måte. Også skattepolitikken fremstilles som bedre enn i Danmark og som et av hovedpunktene på listen over hva som var galt med politikken til den eneveldige danske kongen. Ut i fra Molesworth sin forståelse var den tunge skattebyrden som de danske bøndene måtte leve under forferdelig. Fra et politisk ståsted kunne han knapt tenke seg noe verre for en befolkning i et land, enn å være så hardt skattebelagt at en gjennomsnittlig husholdning så vidt fikk endene til å møtes og ikke var selvstendige. Slik mistet de sin frihet, fordi de var avhengig av andres vilje. Et sentralt punkt Molesworth fokuserer på i sin utforming av Tyrkia som eksempel er at selve måten beskatning av de innfødte skjer på i praksis er bedre. Dette gjør han bevisst for å fremstille Tyrkia som en overraskende positiv virkelighet sammenlignet med Danmark. Den tyrkiske skattepolitikken ovenfor de innfødte fungerer slik i følge Molesworth: «they suffer them for the most part to inhabit and cultivate their own lands without disturbance, paying only a Caratch early for

¹⁰⁷ Ibid.

tribute.»¹⁰⁸ En minister hadde redegjort for at en Caratch tilsvarte ti dollar for en familie og dette ga i følge Molesworth bøndene der bedre vilkår enn i Danmark.

For det første jager ikke de tyrkiske erobrerne de innfødte vekk fra hjemmene sine, de lar dem beholde boligen sin og gir dem også mulighet til å dyrke jorden sin selv. At de får fred til å 'bo på og dyrke deres egen jord' som han sier her, er et viktig punkt for Molesworth fordi det får de danske bøndenes vilkår til fremstå som mye hardere. Deres virkelighet, i følge Molesworth, var sterkt preget av at adelsherrer i Danmark nærmest drev rovdrift på dem og at en eneveldig konge melket dem for penger. Videre tilskjærer han et bilde av, kanskje strenge, men rettferdige tyrkiske herrer, ved å påpeke at tyrkerne tross alt lar bøndene i landet de har tatt få være i fred og opprettholde et visst nivå av velstand, «without disturbance».

Molesworth etablerer dermed den sterke kontrasten til bøndene i Danmark som så vidt klarer seg under eneveldets kår til Tyrkia hvor de kan få være i fred og får dyrket jorda. I Tyrkia er ikke bare tilstandene levelige for de innfødte under tyrkisk herredømme, men de betaler som vist heller ikke store summer i skatter. I krigstid betaler de ingenting. Bøndene knekker derimot sammen under skattebyrden i Danmark, ut i fra det bildet Molesworth gir av landet han var ambassadør i.

Oppsummering. I denne siste delen har jeg vist at Molesworth bruker Tyrkia sin politikk til å skape et bilde av en mildere og tolerant tyrker som lar de innfødte være i fred og dyrke sin jord så lenge de bidrar til økonomien med en liten sum. Hans versjon er den fleksible figuren som ble brukt på 1600-tallet. Ved å løfte frem disse elementene og understreke tyrkernes praksis i forhold til barneoppdragelse konstruerer han dermed Tyrkia som et moteksempel til Danmark og presenterer det som et bedre alternativ til det åndelige forfallet i Danmark. I det overordnede argumentet styrker Molesworth det negative bildet av Danmark og denne eksempelretorikken peker tilbake på England som den ønskede tilstanden av høy grad av toleranse og frihet.

Selv tyrkerne har et bedre styresett og en mer fordelaktig praksis enn Danmark fordi det gis en høyere grad av den frihet som er avgjørende for tilstedeværelse av den typen toleransen Molesworth og de radikale arbeider for. Tanke – og ytringsfriheten er bedre ivaretatt i Tyrkia sitt tilfelle og dermed også grunnlaget for toleranse. Denne sammenhengen mellom frihet, tanke- og ytringsfrihet og toleranse var en hovedargumentasjon for hvorfor det var så viktig å

¹⁰⁸ Ibid., 262.

begrense så vel kongens som kirkens makt for Molesworth og de andre radikale på slutten av 1600 – tallet i England.

5 Oppsummerende kommentarer

Innledningsvis redegjorde jeg for at tema for denne oppgaven var todelt. For det første ville jeg vise hvordan Molesworth konstruerer England, Danmark og Tyrkia som eksempler på så vel stor som liten grad av toleranse og hvordan dette har sammenheng med styreform og hvilke rom det gir for individenes tanke – og ytringsfrihet, samt at det kobles til den republikanske forståelsen av frihet mer generelt. For det andre ville jeg analysere teksten og vise hvordan hans radikale toleransebegrep kommer til uttrykk gjennom utskjæringen av landene som eksempler, det vil si hva de retorisk illustrerer og tjener til å argumentere for.

I Molesworth sin utforming av landene som eksempler er det noen viktige punkter som blir avgjørende for fremstillingen av den virkeligheten som leseren møter i *An account of Denmark*. Eksempler er aldri tilfeldige, men «skapes» for et bestemt formål, slik Lyons påpekte. På slutten av 1600-tallet røper de ikke engang at de er eksempler, men skjuler seg som virkelighet. Molesworth sin konstruksjon av eksemplene preges av denne naturaliseringen, og bidrar til at de ikke lenger er gjenkjennelige som eksempler, men presenteres som virkelighet. Dette er noe av forklaringen til at *An account of Denmark* i sin samtid ble oppfattet som svært provoserende, spesielt i Danmark, og førte til mye politisk rabalder.

Gjennom å applisere dette eksempelretoriske perspektivet på Molesworths tekst har jeg vist hvordan hans fremstilling av det første eksempelet, England, er sterkt preget av den forståelsen av toleranse og de prinsippene de radikale whigene sto for på slutten av 1600-tallet i det Jonathan Israel betegner som den radikale opplysningen. Molesworth og whigenes motstand mot absolutistiske konger som reduserte tanke – ytringsfriheten, blant annet ved å blande inn religion i kongegjerningen, er gjennomgående i hans tre eksempler. I tillegg bringer jeg inn hvordan whigene sto for en utenrikspolitikk som setter England i stand til å holde Frankrike, og deres absolutisme, på god avstand i internasjonal sammenheng. Jeg har vist hvordan Molesworth bevisst anvender disse viktige punktene i sin retoriske konstruksjon av England for å argumentere for toleranse og frihet i den engelske politiske debatten og peke «tilbake på» sin egen samtid, altså elementer i dets mangfold og utside.

For å sette opp en sterk retorisk kontrast til England, går Molesworth deretter videre til Danmark, som etableres som en mørk tilstand i forhold til England, i hovedsak forårsaket av at kongen ble gitt absolutistisk makt. Fundert i hans republikanske frihetsbegrep, har jeg redegjort for hvordan Molesworth lager et bilde av at adelen i Danmark svikter totalt i sin viktigste oppgave med å bevare friheten som sikrer gode kår for toleransen i landet ved la seg presse til å overføre all makt til kongen.

Dermed utøver kongen vilkårlig makt over sine undersåtter, friheten er tapt og Danmark går etter 1660 inn i en tilstand av ufrihet som Molesworth betegner som slaveri. Også dette «peker tilbake» på den republikanske tradisjonen Molesworth og de radikale tilhører og det politiske prinsippet de forfektet om politisk å begrense kirkens makt. Jeg har vist hvordan kirkens dominans i det danske samfunnet i følge Molesworth førte til åndelig forfall og hvordan han i sin konstruksjon av eksempelet Danmark bevisst gir kirken en strategisk posisjon i sin argumentasjon, for så å skape et bilde av at kirken har påvirket folket til ikke å tolerere radikale meninger som bryter med deres standpunkt eller verdisyn. Resultatet, ifølge Molesworth at kirken dermed reduserer tanke – og ytringsfriheten, noe som fører til at toleransen i samfunnet nærmest elimineres og erstattes av denne blinde lydigheten. Kirkens kontroll og graden av tanke – og ytringsfrihet var noe som fulgte hverandre i Molesworth og de radikale sin tenkning, i den forstand, at når kirkens kontroll økte, sank samtidig tanke – og ytringsfriheten. I gjennomgangen av den retoriske konstruksjonen av Danmark som eksempel har jeg blant annet løftet frem dette punktet i hans argumentasjonslogikk, for å vise hvordan han anvender kirken for å fremme sin egen motstand mot en sterk kirke, noe som var karakteristisk for de radikale i engelsk politikk på slutten av 1600-tallet.

Etter å ha felt denne sviende dommen over den politiske og åndelige tilstanden i Danmark, har jeg vist hvordan Molesworth peker videre mot Tyrkia, i første omgang for retorisk å ytterligere styrke sitt argument om at Danmark er i en forferdelig forfatning. Tyrkia, på tross av utlegninger om visse barbariske praksisformer, tjener som Danmarks moteksempel i Molesworth sin overordnede eksempelkonstruksjon og får altså noe av sin slagside og styrke fra at Tyrkia som eksempel, synliggjør hva Danmark mangler og ikke er.¹⁰⁹

Deretter viste jeg hvordan Molesworth lager sin egen versjon av Tyrkia som denne dynamiske og fleksible figuren man finner på 1600-tallet, fremstilt i både et positivt og negativt lys.

¹⁰⁹ Ibid., 30.

Barneoppdragelsen og praksisen med å ta barn i kristne familier fra foreldrene, innrømmer Molesworth kunne vært løst på en bedre måte, men også bak dette er det gode hensikter og det er i realiteten faktisk bedre enn i Danmark. Jeg la vekt på at Molesworth i sin konstruksjon av Tyrkia som eksempel først og fremst tilkjennega en pragmatisk tilnærming til toleranse i sitt argument om at til og med Tyrkia er bedre enn Danmark. Avvikende meninger blir ikke straffet, slik tilfellet er i Danmark, altså er tanke- og ytringsfriheten i praksis bedre ivarett. Fravær av vilkårlig makt er, som tidligere redegjort for, selve kjernen i Molesworth sitt republikanske frihetsbegrep. Dette punktet i Molesworths argument styrker Tyrkias retoriske funksjon som eksempel ved ytterligere å svartmale Danmark og den eneveldige kongens vilkårlige makt i kombinasjon med en sterkt kontrollerende kirke. Tyrkia er på mange måter elementet som binder den overordnede strukturen av eksempler sammen og dermed skapes en dynamikk innad i hans analyse.

Molesworth som eksempelbruker er, som formidlet gjennom denne oppgaven, en viktig del av 1600-tallets politisk tenkning og argumentasjonsteknikk, nettopp gjennom sin bruk av eksempler som har vært spesielt for denne retningen. Hans eksempelbruk er framhevet ved hjelp av 'eksempelbrillene' fra Lyons verk og teoretiske grunnlag. Eksempelkonstruksjonen til Molesworth er med etableringen av Tyrkia på mange måter komplett, og her ender også mine undersøkelser av et verk det har vært givende og utrolig spennende å jobbe med. Forhåpentligvis har jeg klart å formidle noen nye sider ved tenkningen til den nokså fargerike Robert Molesworth og de radikale på slutten av 1600-tallet.

Litteraturliste

Primærlitteratur:

Molesworth, Robert. *An Account of Denmark as it was in the Year 1692*. København: Rosenkilde and Bagger, 1976.

Sekundærlitteratur:

Bash, H. Christian. *Om Robert Molesworth skrift "An account of Denmark as it was in the year 1692"*. København: S. L. Reikel, 1879.

Cirakman, Asli. *From Tyranny to Despotism: The Enlightenment's unenlightened image of the Turks*, International journal of Middle East studies, Vol. 33, No.1, (2001).

<http://www.jstor.org/stable/259479> .

_____. *Sir Paul and his influence on the 18th century thought on the turks, I Historical image of the turk in Europe: 15th century to the present: Political and civilizational aspects*, Red.: Mustafa Soykut. Istanbul: The isis press, 2003.

Eriksen, Anne, Ellen Krefting og Anne Birgitte Rønning. *Eksempelets makt: Kjønn, representasjon og autoritet fra antikken til i dag*. Oslo: Scandinavian academic press, 2012.

Græsby, Simen Hegdalstrand. *Political language after Robert Molesworth's intervention: the discourse of history and the conception of liberty. A political debate in 1690s Europe*. Masteroppgave, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 2015.

Holt, Rolf Jørgen. *Robert Molesworth og hans bok "An account of Denmark as it was in the year 1692": et innlegg I den politiske strid I 1690 – årenes England*. Hovedfagsoppgave, Universitetet i Oslo, 1968.

Israel, Jonathan I. *Democratic enlightenment: Philosophy, Revolution, and Human Rights 1750 – 1790*. Oxford: Oxford university press, 2013.

_____. *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750*. Oxford: Oxford University Press, 2002.

_____. *Enlightenment Contested: Philosophy, Modernity, and the Emancipation of Man 1670-1752*. Oxford: Oxford University Press, 2006.

Jacob, Margaret C. *The radical enlightenment: Pantheists, Freemasons and Republicans*, London: George Allen & Unwin Ltd., 1981.

Jordan, W. K. *The development of religious toleration in England*. London: Georg Allen & Unwin Ltd, 1940.

Koselleck, Reinhart. *Futures past: On the semantics of time*. New Yoek. Columbia university press, 2004.

Krogh, Thomas. «Republikanerne». I *Historisk tidsskrift*, Oslo: Universitetsforlaget, (2010).

Lyons, John D. *Exemplum: The Rhetoric of Example in Early Modern France and Italy*. Princeton: Princeton university press, 2014.

Newman, Lex. *Descarte's epistemology*. Stanford encyclopedia of philosophy, 06.10.2014, <https://plato.stanford.edu/entries/descartes-epistemology/> (Oppsøkt 23.05.2017).

Olden – Jørgensen, Sebastian. "Robert Molesworths An account of Denmark as it was in the year of 1692: A Political scandal and its literary aftermath". I *Northern Antiquities and national identities: Perceptions of the North in the Eighteenth Century*. Red: Knud Haakonssen og Henrik Hortsbøll, København: Det Kongelige danske videnskabernes selskap, (2005).

Pincus, Steven. *1668: the first modern revolution*. USA: Yale University press, 2009.

Robbins, Caroline. *The eighteenth – century commonwealthman: Studies in the transmission, development and circumstance of English liberal thought from the restoration of Charles II until the war with the thirteen colonies*, Cambridge: Harvard university press, 1959.

Sandmo, Erling . *Despots, Triangels, and Bass drums: Orientalism on the operatic stage in Gustav 3's Stockholm*. I *The Opera Quarterly*, Vol. 28, (2012).